

Hedersrelaterad problematik i skolan

– en kunskaps- och forskningsöversikt

*Mehrdad Darvishpour
Pirjo Lahdenperä
Hans Lorentz*

*Rapport XII
från Delegationen för jämställdhet i skolan*

Stockholm 2010

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2010:84

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2010

ISBN 978-91-38-23474-7
ISSN 0375-250X

Förord

Begreppet hedersproblematik dök upp i den svenska debatten i mitten av 1990-talet. I Nationalencyklopedin ges följande beskrivning: Med hedersproblematik avses hedersrelaterat våld eller tvångsåtgärder där skälet anges vara att återupprätta familjens eller släktens heder. Hedersvåld och hedersmord hänger samman med tribala samhällen och tribala normer i områden av världen där staten och dess institutioner är svaga och individerna beroende av den hjälp och det skyddsnät som familjen och klangemenskapen utgör. Lojaliteten mot den egna gruppen blir då den viktigaste normen. Hedersvåld ogillas däremot och blir mer sällsynt i utvecklade samhällen med stark offentlig sektor, där individen kan finna skydd och hjälp och därigenom vara mer oberoende av familj och släkt.

Hedersvåld är oftast förbundet med vissa sexuella normer, som framför allt utgår från att kvinnornas sexualitet hålls under kontroll av familjens män.

I skolan yttrar sig hedersrelaterade begränsningar exempelvis genom att föräldrarna eller släkten bestämmer att flickorna inte får delta i vissa inslag i skolan, till exempel undervisningen i idrott, simning eller sex och samlevnad. De får kanske inte följa med på klassresor och klassfester. Flickors liv kan vara hårt kontrollerade och överträdelser av familjens regler kan leda till sanktioner i form av hårdare restriktioner, hot och i värsta fall våld. Även pojkar berörs, både som förövare och offer. Homo- och bisexuella av både könen samt transpersoner drabbas också.

Denna rapport är en kunskapsöversikt över svenska forskningsprojekt som berör frågor om hedersrelaterad problematik i skolan. I rapporten ger författarna sin tolkning av hur det kan komma sig att hedersrelaterade normer vidmakthålls i vissa familjer i Sverige i dag. I rapporten diskuteras även åtgärder som skolan kan vidta för att arbeta med den hedersrelaterade problematiken.

I rapporten framhålls bland annat att hedersrelaterade problem i skolan kan uppfattas som riskfyllda med tanke på stigmatisering och rädsla för främlingsfientlighet och ökning av fördomar, men att detta inte på något sätt får hindra skolpersonalen att ta itu med problemen och att vara observanta på vad hederstänkande kan medföra. Hederstänkande får inte stå i vägen för alla elevers rätt till kunskap oberoende av kön, etnicitet etc.

Rapporten är författad av Mehrdad Darvishpour, filosofie doktor i sociologi från Stockholms Universitet och lektor i socialt arbete på Mälardalens högskola, Pirjo Lahdenperä, professor i pedagogik på Akademin för utbildning, kultur och kommunikation (UKK) vid Mälardalens högskola, och Hans Lorentz, filosofie doktor i pedagogik från Lunds universitet och lektor i pedagogik vid UKK på Mälardalens högskola.

Rapporten ingår i en serie av forskarrapporter från DEJA. Syftet med DEJA:s forskarrapporter är att bidra med ny kunskap samt sammanställa och sprida kunskap och därigenom stimulera diskussionen om jämställdhet och genus i skolan. Författarna står själva för innehållet i rapporterna.

Ytterligare information om vår delegation finns på webbplatsen www.jamstallldhetiskolan.se.

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan (U 2008:08)

Anna Ekström
Ordförande

I DEJA:s rapportserie har tidigare publicerats:

Rapport Titel

- I *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia*
(SOU 2010:10)
- II *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap* (SOU 2010:33)
- III *Kunskap som befrielse. En metaanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009*
(SOU 2010:35)
- IV *Svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009. En bibliografi*(SOU 2010:36)
- V *Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker*
(SOU 2010:51)
- VI *Biologiska faktorer och könsskillnader i skolresultat*
(SOU 2010:52)
- VII *Pojkar och skolan: Ett bakgrundsmaterial om ”pojkekrisen”*
(SOU 2010:53)
- VIII *Barns perspektiv på jämställdhet i skola*
(SOU 2010:66)
- IX *Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt* (SOU 2010:79)
- X *Skolan och ungdomars psykosociala hälsa*
(SOU 2010:80)
- XI *Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan* (SOU 2010:83)

Innehåll

1	Inledning.....	9
2.	Rapportens syfte och disposition.....	13
3.	Forskningsperspektiv på hedersrelaterad kultur som ett problematiskt fenomen	17
4.	Historiskt perspektiv	21
4.1	Hederskultur	22
4.1.1	Hederskultur i Sverige.....	23
4.2	Heder och skam i svensk rättskipning.....	25
4.2.1	Heder och skam i det moderna Sverige.....	27
5.	Olika teoretiska perspektiv på hedersproblematik i Sverige.....	31
5.1	En kulturbetingad förklaringsmodell	32
5.2	En feministisk könsmakts förklaringsmodell	33
5.3	En intersektionell förklaringsmodell på hedersförtryck och konflikter i familjen	34
6.	Hedersproblematik och skolan	45
6.1	Elev- och lärarundersökningar	46
6.2	Att hantera hedersrelaterad problematik i skolan.....	54
6.2.1	Forskningsrapport	54
6.2.2	Policydokument och rapporter.....	58

6.2.3	Skolmyndigheternas litteratur.....	59
6.2.4	Skolans roll i policydokument.....	61
6.2.5	Utbildning i hedersrelaterad problematik	63
7.	Sammanfattande reflektioner och förslag till åtgärder	67
7.1	Integrationspolitik och skolan	67
7.2	Det viktiga samarbetet mellan skola och föräldrar.....	71
7.3	Behovet av praktisk kunskap	73
	Referenser	77

1 Inledning

Delegationen för jämställdhet i skolan (Deja) har bland annat till uppgift att lyfta fram kunskap om jämställdhet och genus i skolan. Akademin Utbildning, kommunikation och kultur (UKK) vid Mälardalens högskola fick ett uppdrag att för delegationens räkning skriva en kunskapsöversikt av de svenska forskningsprojekt som berör frågor kring hedersproblematik och värdegrundskonflikter i uppfostran av pojkar och flickor i skolan.

Därvid var det viktigt att relatera till hur olika könsroller konstitueras och grundas i olika samhällssystem och hur det kommer sig att det finns en problematik som kallas för ”hedersproblematik”, dvs. vad det *är* man talar om och *hur* man talar om detta – hur diskursen gestaltas om de här frågorna.

Vi som har skrivit den här rapporten är i alfabetisk ordning *Mehrdad Darvishpour*, fil. dr i sociologi från Stockholms Universitet och lektor i socialt arbete på Mälardalens högskola. Mehrdad har skrivit en rad olika böcker och vetenskapliga artiklar kring tema kön och etnicitet och framförallt om familjekonflikter inom invandrade familjer. Under de senaste åren har han forskat om och publicerat en rad studier kring hedersproblematiken i Sverige.

Pirjo Lahdenperä, professor i pedagogik på Akademin för utbildning, kultur och kommunikation (UKK) vid Mälardalens högskola. Hon har en lång erfarenhet att både i forskning och undervisning arbeta med interkulturella och interetniska frågor relaterade till mångkulturell samhällsutveckling.

Hans Lorentz, fil. dr i pedagogik från Lunds universitet och lektor i pedagogik vid UKK på Mälardalens högskola. Han har i tio år forskat och skrivit om interkulturell pedagogik i mångkulturella skolor och varit redaktör för bl.a. *Interkulturella perspektiv* (2006) och *Möten i mångfaldens skola* (2010).

Uppdraget omfattade även en redovisning av den forskning som berör hur skolan har hanterat frågor kring s.k. hedersproblematik

samt att ge förslag till hur arbetet kan utvecklas utifrån ett interkulturellt perspektiv. Det relevanta området för denna kunskapsöversikt är ”skolan som arena” och hur skolan hanterar den så kallade hedersproblematiken.

Skolplikten och utbildning som mänsklig rättighet, det vill säga allas rätt till utbildning är en viktig utgångspunkt när det gäller analysen av olika värderingar som kommer till uttryck och som skapar konflikter i den svenska skolan.

När det gäller en beskrivning om skolan som arena för s.k. hedersproblematik är det viktigt att beskriva den värdegrund som skolarbetet vilar på.

En grundläggande utgångspunkt för skolans arbete är läroplanens formulering om jämställdhet:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. (Lpf 94)

Detta betyder att den självklara utgångspunkten för skolans arbete med jämställdhetsfrågor är att alla kvinnor och män är lika mycket värda och har rätt till utbildning. Varje form av diskriminering ska bekämpas. Att bekämpa mäns våld mot kvinnor, som är ett allvarligt samhällsproblem, har hög prioritet för nuvarande regering. I olika styrdokument förklaras att en del av detta våld är s.k. hedersrelaterat våld och förtryck.

I propositionen *Jämställdhet mellan kvinnor och män inom utbildningsområdet* (Regeringens prop. 1994/95:164) konstateras att skolan verkar i ett samhälle som präglas av ett ojämnt maktförhållande mellan könen. Samhällets maktperspektiv och värderingar påverkar skolan samtidigt som skolan har en unik möjlighet att under en viktig period av elevernas liv ge dem möjlighet att öppna möjligheter, vidga perspektiven och utveckla de egna förutsättningar, oberoende av könstillhörighet.

I propositionen framhålls att barn och ungdomar präglas, inte enbart av sin könstillhörighet, utan också av sin sociala och kulturella bakgrund. De könsmönster som skolan har till uppgift att motverka kan se olika ut i olika grupper, även om kvinnors underordnade ställning finns i dem alla.

Därför blir skolans jämställdhetsuppdrag komplext. Jämställdhet är inte en fråga som går att hantera fristående från andra samman-

hang. Jämställdhet ska ses som en pedagogisk fråga, menar propositionen.

Enligt betänkandet *Makt att forma samhället och sitt eget liv* (SOU 2005:66) formuleras i den tidigare citerade propositionen en delvis ny innebörd för jämställdhetsbegreppet:

För att uppnå att flickor och pojkar ska ges likvärdiga villkor och förutsättningar krävs kunskaper om rådande könsmonster och om könstillhörighetens betydelse för lärandet liksom insikten om att flickor och pojkar inte utgör några enhetliga grupper. Skolans personal kan inte förhålla sig könsneutral. Om flickor och pojkar skall ges utrymme att utveckla sina individuella förutsättningar utan att begränsas av sin könstillhörighet, måste eleverna i undervisningen bemötas utifrån en kunskap både om likheter och olikheter mellan könen och om vad fördomar om vad som är kvinnligt och manligt betyder i olika sammanhang. Jämställdhetsfrågan kan därmed inte heller reduceras till en attitydfråga, utan blir också en kunskapsfråga. (Regeringens prop. 1994/95:164).

En viktig fråga att ta ställning till är, för vår del, frågan om det går att arbeta mot s.k. hedersrelaterat våld och förtryck i skolan med ”traditionellt” jämställdhetsarbete som varit relativt framgångsrikt i 1900-talets svenska skola. Om det visar sig att detta varken är önskvärt eller möjligt, hur bör då arbetet i skolan mot hedersrelaterat våld och förtryck utformas och gestaltas framöver?

I Utbildningsdepartementets uppdrag till Myndigheten för skolutveckling att genomföra jämställdhetsinsatser i skolan fastslås att:

Den största gruppen som är utsatt för s.k. hedersrelaterat våld och förtryck är flickor och kvinnor. Sådant våld och förtryck drabbar också homo- och bisexuella av både könen samt transpersoner. Även pojkar berörs, både som förövare och offer. I skolan ska flickor och pojkar ges lika rättigheter och möjligheter att lära och utvecklas. Elever som lever i familjer där hedersbegreppet spelar en viktig roll har inte samma möjligheter att utöva sina rättigheter som andra. Behovet av grundläggande kunskaper i skolan angående mäns våld mot kvinnor inklusive s.k. hedersrelaterat förtryck och våld är stort. Rektorer, lärare och övrig personal måste kunna tyda signaler för att kunna upptäcka problem. Myndigheten för skolutveckling ges mot denna bakgrund i uppdrag att erbjuda skolledare i grund- och gymnasieskolan fortbildning om problematiken kring s.k. hedersrelaterat våld och förtryck. (Regeringsbeslut 2008-06-12 U 2006/9049/S)

2. Rapportens syfte och disposition

Syftet med den här rapporten är att ge en bild av forskningens definitioner och problembeskrivningar samt beskriva vilka åtgärder som skolan rekommenderas att vidta för att komma tillrätta med den upplevda hedersproblematiken. Den forskning och kunskapsproduktion som vi kommer att presentera är inte äldre än femton år. Avhandlingar, vetenskaplig litteratur och artiklar i svenska tidskrifter, vetenskapliga rapporter, myndigheters styrdokument samt dataundersökningar inom temat har använts som plattform för kunskapsöversikten. För att få mer information om skolmyndighetens syn på problemet samt förankra undersökningen i skolrelaterat material besökte vi Skolverket och de personer som är ansvariga från Skolverkets sida för att initiera och följa arbetet med hedersproblematiken. Allt material som används som råd, anvisningar eller handledning angående hedersproblematik har också varit av stort intresse för oss.

När det gäller att definiera eller ringa in vad som menas med hedersrelaterad problematik i skolan har vi initialt utgått från de definitioner och det tal som framställs i det material som vi har studerat. Avvikande handlingar eller företeelser som hedersmord, könsstämning, tvångsgifte, "blodshämnd" och annan typ av könsförtryck hos invandrade personer innefattas av problematiken kring heder. Dessa könsförtryck kan komma till uttryck i skolan genom avbruten skolgång, icke deltagande i sex- eller simundervisning samt i aktiviteter som innebär umgänge med det motsatta könet, bevakning av vissa elever samt försvinnande eller förflyttning av vissa elever till andra skolor.

I styrdokumenterna som rör jämställdhet och likabehandling i skolan framställs "hedersproblematik" som värdekonflikter som kan orsaka dilemman för skolans personal.

Det problematiska ligger i att skolgången i Sverige ses både som en individuell rättighet och som en samhällelig plikt och i utma-

ningen i hur skolan kan förmå den heterogena populationen med olika värderingar att ingå i den gemensamma värdegrunden i den svenska skolan med pluralism och mångfald som ett tänkt rättesnöre.

I vår granskning av den forskning och annat material som rör skolrelaterad hedersproblematik har vi utgått från både jämställdhets- och integrationsperspektiv med både normkritiska och interkulturella ögon. Eftersom vi alla tre utredare, förutom att ha rötter utanför Sverige, även tillhör olika vetenskapliga discipliner tror vi därmed kunna inta både ett kulturkontrastivt, intersektionellt och tvärvetenskapligt förhållningssätt.

När det gäller det interkulturella fokuserar vi på samspelet, det vill säga det interkulturella mötet, mellan olika kulturer i bemärkelsen av meningssystem. I ett socialkonstruktivistiskt teoretiskt perspektiv studeras kultur som meningssystem (Gergen, 1985; Lahdenperä, 2008; Pearce, 1994) relaterade till sociala omständigheter, värderingar, intressen, attityder, metaforer, normer, bestämmelser, överenskommelser, sociala praktiker etc. Bourdieu talar om *habitus*, ”de system av dispositioner som människor förvärvar genom att vistas i en bestämd social miljö och sedan tillåter dem att utifrån ett litet antal principer generera de tanke- och handlingssätt som krävs på de olika sociala fält där de hamnar” (Bourdieu, 1999, s. 36).

Utifrån dessa teoretiska referensramar är det också av stort intresse att studera den svenska kontexten där mening kring hedersproblematik ges och skapas.

Vi börjar vår studie och kartläggning av hedersrelaterad problematik genom att ge ett historiskt perspektiv på begrepp och tanke-sätt i Sverige för att därmed ge en meningsskontext av hur och i vilka sammanhang hedersbegrepp används. Detta gör vi för att få mer förståelse för dagens tänkande och de teoretiska perspektiv som används i den svenska forskningen om hedersförtryck.

I det här arbetet kommer vi att applicera olika teoretiska perspektiv på hedersförtryck och konflikter i familjen, eftersom det finns mer forskning om hedersproblematik i ”invandrade” familjer än om förekomsten av hedersproblematik i den svenska skolan.

I kapitlet *Hedersproblematik och skolan* presenteras inledningsvis de tre undersökningar som gjorts om både elevers och lärares ”upplevda hedersförtryck”. I samma kapitel redogör vi för den forskningsrapport som beskriver hur skolans personal arbetar med ”hedersrelaterat förtryck” samt om olika typer av skrifter, handböcker, dokumentation och rapporter som ger anvisningar och handledning kring

hur bl.a. skolan ska hantera hedersproblematiken. Vår kartläggning utmynnar i det slutkapitel som innehåller reflektioner, slutsatser och förslag till hur skolans arbete med hedersproblematik kan förbättras och utvecklas utifrån ett interkulturellt perspektiv.

3. Forskningsperspektiv på hedersrelaterad kultur som ett problematiskt fenomen

Vad är heder och vad är hedersrelaterad problematik? Begreppet hedersrelaterad problematik, dvs. problem, konflikt och dilemma i relation till heder började användas i Sverige sedan slutet av 1900-talet. Under de senaste decennierna har begrepp som "hederskultur" och "hedersrelaterat våld" uppmärksammats allt mer i Sverige. Sedan mordet på Sara Abed Ali, år 1996 och Pela Atroshi, år 1999 och framförallt mordet på Fadime Sahindal året 2002 blev förstasidesnyheter, har begrepp som hedersmord och hedersvåld används i svenska politiska debatter.

Även på det internationella området har hedersförtryck uppmärksammats allt mer under de senaste decennierna. Det har inte enbart handlat om hedersförtryck i länder och områden som Turkiet, Pakistan eller Kurdistan, där detta förekommer i större utsträckning jämfört med Västeuropa (Mojab & Abdo, (red.) 2004). Även genom FN och många internationella konferenser har hedersförtryckets omfattning uppmärksammats bland etniska minoriteter i Europa¹.

I dag talas det t.ex. också om "utsatta invandrade flickor"² och ungdomar som lever med hedersrelaterade begränsningar och för-

¹ se *Combating patriarchal violence against women: focusing on violence in the name of honour*: report from the international conference, Stockholm, 7-8 December 2004 (2005) & Honour related violence within a global perspective: mitigation and prevention in Europe, (2004).

² I den här texten har vi försökt undvika begreppet "invandrare" eller "invandrarflickor". I stället har vi använt andra begrepp såsom "invandrade flickor" eller "människor med utländsk härkomst" eller "människor med ett annat etnisk härkomst än svensk" etc. Begreppet "invandrare" är problematiskt och har ifrågasatts på många håll, inte minst av personer som har vuxit upp i Sverige som barn till föräldrar som en gång i tiden invandrat till Sverige (jfr Lahdenperä, 1997). De har kallats för "invandrarbarn", "invandrarelever" eller "andra generationens invandrare". Dessa ungdomar undrar i hur många generationer man förblir invandrare i Sverige. I själva verket härför begreppet invandrare sig till en tillfällig status man har under flyttning från ett land till ett annat. När uppehållstillståndet väl är

tryck”. Flera rapporter har illustrerat hur en del unga kvinnor med annan etnisk härkomst än svensk kan vara en av de mest utsatta grupperna i samhället.

Enligt Nationellt Centrum för Kvinnofrids (NCK) kunskaps- och forskningsöversikt *Hedersrelaterat våld och förtryck* (2010) tillfördes i takt med debatten om hedersrelaterat våld en mängd nya ord i det svenska språket som hedersvåld, hedersproblematik, hederskonflikt, hedersrelaterade begränsningar, hedersrelaterat familjeliv och hedersförtryckta flickor.

Att heder sedan 1990-talet har beskrivits som ett problem innebär att heder också måste ha beskrivits på ett annat och mindre problematiskt sätt tidigare.

I *Nationalencyklopedins ordbok* (2004) förklaras substantivet heder som 1:a anseende grundat på erkänt goda karaktärsegenskaper och 2:a erkännande av (bibehållet eller förbättrat) anseende ofta till följd av ngn prestation e.d. I samband med detta nämns t.ex. ord som hederssak; officersheder; ämbetsheder; hedersbetygelse och uttryck som ”en prestation som de har all heder av”. I samband med ordet heder nämns också bl.a. substantiven hedersgäst, hedersdoktor och hedersman. Här är det frågan om en person som är en särskilt förnäm och ärad gäst, resp. en person som ikraft av värdefulla insatser tillerkänts doktorstitel och en individ som uppfattas som en pålitlig och hygglig person.

Ordet heder har definitionsmässigt således även år 2004 en mycket positiv klang och förknippas med goda karaktärsegenskaper och med pålitliga och hyggliga personer. Därför kan det uppfattas som paradoxalt och förvirrande att *hedersmord eller mord i hederns namn* finns och har den betydelse som den har fått. Egentligen är ordet hedersmord en obegriplig och språklig bastardform (anomali) när begrepp som mord, som bedöms som ett brott i avsiktligt dödande av en person samtidigt förknippas med begreppet heder såsom det förklaras ovan.

När det talas om hedersrelaterat förtryck fokuseras ofta de stränga sexuella attityderna och beteenden främst mot kvinnor. Med heders-

beviljat är man i ordets egentliga betydelse inte längre invandrare. I Sverige används dock ordet invandrare i såväl vardagsspråk som vetenskapliga texter för att beteckna personer med icke svenskt ursprung. I den svenska användningen av ordet ligger därför en dimension av innebörden ”att inte släppa fram till destinationen” med social exkludering. Att vara invandrare är därmed i en mening att vara icke svensk, och ytterligare, i djupare mening är det att ha låg status i samhället (Darvishpour & Westin (red). (2008). På så sätt kan benämningen invandrare bidra till ”andrafiering” av människor med utländsk härkomst och reproducerar alltså ett ”vi” och ”de” tänkande (Brune, 2001).

kultur menas att kvinnornas sexliv är föremål för sträng övervakning, att det är männens uppgift som familjeöverhuvuden att vaka över familjens heder. Vidare menas att hedersförtryck innebär att mannen bevakar kvinnan och att både familjens och mannens heder blir skadad om kvinnan uppträder "oanständigt" enligt rådande normer. Det behöver inte vara sexuella handlingar utan kan också vara situationer som i förlängningen kan förknippas med sexuella händelser, såsom att en kvinna i sociala sammanhang är ensam i mäns närvaro. Hederskultur handlar med andra ord om männens kollektiva rättigheter till kontroll över kvinnors sexualitet, vilket legitimeras av omgivningen. I ett traditionellt patriarkaliskt samhälle med stränga regler kring sexuella beteenden var männens kontroll över kvinnornas sexualitet en del av "det goda anseendet" (Darvishpour, 2010). Kvinnor som utmanade de patriarkala normerna kunde, och kan ännu idag, göra sin make eller manliga släkter "hederslösa". Det ingår i männens uppgift att "försvara", "bevaka" eller närmare bestämt kontrollera sina döttrar, sin fru och eller sina systrars sexualitet gentemot "främmande män".

Trots att hederskultur och hedersförtryck främst handlar om att kontrollera kvinnornas sexuella beteenden, kan även unga pojkar och män drabbas av detta. Män som är homosexuella, unga pojkar och män som motsätter sig sina föräldrars krav på arrangerade äktenskap eller har liberala och jämställda synsätt på könsroller och sina kvinnliga släktingars sexuella beteenden, kan också betraktas som hederslösa och anses alltså dra skam över slakten. Därmed kan också män och pojkar bli offer för olika typer av hedersförtryck.

Att förlora sin heder innebär för dessa människor en stor skam för individen och dess omgivning. På så sätt har heder och skam starka kopplingar med varandra, utan att dessa begrepp är identiska (Darvishpour, 2010).

Hedersetikern anses vara en del av den traditionella patriarkala kulturen. Den är inte enbart något specifikt fenomen i Mellanöstern, som många tar för givet, utan förekommer även i många andra länder och andra religioner än islam. Trots att hedersbegreppet har starka rötter i Mellanöstern förekom det före islams uppkomst och finns även hos den kristna befolkningen i området och inom andra religioner (Koçturk-Runefors, 1991).

I nästa avsnitt redovisas i ett historiskt perspektiv hur begreppet heder har utvecklats som ett komplext begrepp som kan ha olika betydelser i skilda sammanhang samt hur hederstänkandet har funnits i Sverige långt innan vi började tala om integration och invandrare.

4. Historiskt perspektiv

Sedan slutet av 1900-talet har begreppen hedersvåld, hedersmord och hedersproblematik använts i en kontext av diskurser om "invandrare", migration och integration. Eftersom begreppen "invandrare" och integration i det svenska språket brukar förknippas med 'problem och motsättningar', jämför t.ex. diskursen om hur vi använder begreppen "vi och dem", så kan det lätt tolkas så att människor med annan etnisk härkomst än svensk har hederskultur och/eller att hedersproblematik har samband med "invandrare" och hur "invandrare" ska integreras i det svenska samhället.

Fanns inte begreppet heder i Sverige och i Norden, innan vi började tala om invandrare och integration? Hur ska vi se på begreppen heder och hedersmord utifrån ett mer historiskt perspektiv?

Historiska institutionen vid Lunds universitet ställde sig också dessa frågor och är en av de svenska institutioner som har forskat om begreppen heder, hedersmord och hederskultur utifrån historiska perspektiv.

I antologin Hedersmord (2005) visar författarna att kvinnor (och män) har dödats i heders namn även i de nordiska länderna. Marie Lindstedt Cronberg (2005a) ställer sig i *Dagens hedersmord kontra nordiska kvinnors historia*, frågan vilken betydelse hedersföreställningar har haft för kvinnor i Sverige fram till våra dagar? Hon undrar också om hedersmord på kvinnor överhuvudtaget har förekommit i svensk historia?

Med hedersmord avser Lindstedt Cronberg ett mord på en närstående kvinna (eller man) som utförs för att återupprätta familjens, släktens eller gruppens heder. Mordet framtvings av kollektiva kulturella uppfattningar om heder och vanära men också av bestämda kulturella regelverk som föreskriver vad som krävs för att eliminera vanäran och återupprätta hedern. Att äran kräver mord

och att det finns en acceptans hos omgivningen eller inom gruppen för handlingen är avgörande³.

4.1 Hederskultur

Med vad är då heder hos människor inom den kultur som lever efter en hederskultur? Lindstedt Cronberg hänvisar till Unni Wikan (2004) som utgår ifrån att heder i en hederskultur handlar om en manlig egenskap. Wikan menar att det är mannen som förfogar över heder, kvinnan har ingen heder, bara skam. Därför är det mannens ansvar att förvalta och försvara familjens heder utåt. Men männens heder är samtidigt starkt knuten till de kvinnliga anförvanternas sexuella dygd.

Däriigenom hotar kvinnors sexuella beteende mäns heder i dessa kulturer och kvinnor kan ta hedern ifrån männen genom handlingar som kan tolkas vara opassande enligt de stränga sexuella normerna. Att ha sexuella relationer utanför äktenskap, att vara otrogen, att avstå från att gifta sig med den som familjen har utsett eller genom att uppträda opassande genom att flirta med okända män, är några exempel på hur kvinnor kan utmana männens heder inom familjen.

Kvinnorna uppfattas som familjens ansikte utåt och därför påverkar allt kvinnor gör även männen i familjen. I en sådan hederskultur ligger ansvaret hos männen att upprätthålla en patriarkal ordning i familjen. Heder får därmed ett värde i andras ögon (dvs. hos de andra som också lever i en hederskultur) som med detta visar utåt att familjen har en patriarkalisk ordning som kan garantera kvinnors sexuella dygd. Män som följer dessa oskrivna normer har rätt att bli bemötta med respekt och är därmed jämbördig med andra män, oberoende av klass, ekonomi eller maktposition. Att slå vakt om dessa värden är inte alltid en enkel sak, det gäller därför att se till att t.ex. några rykten som motsäger familjens heder inte får en chans att komma till ytan. Det handlar med andra ord, enligt Wikan (ibid.), om en horisontell ära mellan i detta avseende jämlika män – och hedern är ett allt eller inget tillstånd, den kan inte öka, bara förloras och eventuellt återerövas.

³ Purna Sen (2005) presenterar sex karaktäristiska drag för mord i hederns namn: kvinnors uppträdande, särskilt kvinnors sexualitet står i centrum; kvinnor kan ha en roll i övervakningen av kvinnor, möjligen att kvinnor kan medverka i dödandet; kollektivt fattade beslut om bestraffning,; möjligheten att återfå heder genom hot; tvång eller våld samt att staten legitimerar brottet genom att acceptera heder som motiv och skäl till straffningen.

I det här sammanhanget är det viktigt att påpeka, menar Lindstedt Cronberg, att heder beskrivs som ett tudelat begrepp. Den ena sidan av den manliga hedern består av den ovan skildrade ”sexuella hedern” som är relaterad till beskyddet av kvinnliga släktingars kyskhet, medan den andra sidan av den manliga hedern handlar om helt andra aspekter, som t.ex. gästfrihet och ärlighet. I språk som kurdiska, turkiska, arabiska och persiska betecknas dessa två aspekter av hedern med helt olika ord, medan vi i de nordiska länderna inte skilt ut något begrepp för sexuell heder.

Det är viktigt att konstatera att trots att ”sexuell heder” förekommer i många länder i Mellanöstern eller bland vissa etniska minoriteter i Sverige, så betyder det inte att alla människor från dessa länder automatiskt lever med eller under en hederskultur. Flera studier visar att det bland iranier, turkar, kurder och araber existerar olika familjemönster med olika sexuella attityder, där vissa grupper är mer liberala än andra eller där vissa grupper har en mer radikal syn på sexualitet än andra (se Ghorashi, 2003; Darvishpour, 2004a).

4.1.1 Hederskultur i Sverige

Men fanns det någon hederskultur i Sverige tidigare? Enligt historikern Lindstedt Cronberg (2008) är det tydligt att det i Sverige under tiden åren 1500–1700 framtonar heder och ära som centrala värden och hon menar att vi inte kan förstå det förflutnas människor om vi bortser från hedersdimensionen i deras liv. Som en utgångspunkt kan vi se på hedern som en värdegrund som människor relaterade egna och andras handlingar till, men också som ett värde i betydelsen att människor själva mätte hedern ett konkret värde.

Människor uppfattade att de hade en heder som de förvaltade och försvarade. Hedern kunde öka genom hedervärda handlingar men de kunde också förminska genom andra handlingar.

Hedern kunde även i extrema fall försvinna helt och omsättas i dess fruktade motsats – ärelöshet. Hedern var således förankrad i ett värdesystem, en egenskap hos individen och ett ting man förvaltade och bar med sig. Att man kunde frändömas sin ära som lagstadgat straff synliggör äran i dess förtingligade form.

Det som talar för att Sverige åren 1500–1700 skulle kunna uppfattas som en hederskultur är, enligt Cronberg (ibid.) följande:

- Att människor själva resonerade i termer av heder och ära och vägde in hedern i sina handlingar och ställningstagande.
- Att det omgivande samhället resonerade utifrån heder som en nödvändig egenskap för umgänge och social tillhörighet.
- Att statsmakten och dess institutioner hanterade heder och ära som en konkret storhet som man lagstiftade om och som man kunde ta ifrån enskilda människor som ett straff.

Ärekränkningar var en relativ stor brottskategori i svenska domstolar under tiden 1500–1700 talet, vilket visar att hedern var något som behövde försvaras mot omgivningens angrepp. Detta var ett utmärkande drag i hederskulturer – att hedern rent faktiskt behövde bevakas och försvaras, att den krävde handling och aktivitet av individen. Det som påbjuder försvar är hotet om utanförskap och utstötning ur den sociala gemenskapen. Hedern uppfattades som övervägande positiva och integrativa krafter i det äldre samhället, menar Lindstedt Cronberg, krafter som höll ihop samhället och som vidmakthöll en gemensam värdegrund på samma sätt som religionen.

Av bevarade rättsprotokoll kan man se att befolkningens flertal, borgare och bönder, som utsatts för ord eller handlingar som ifrågasatte hedern, ofta gjorde rättslig process av händelsen. Återuppriktande av äran skulle alltså ske offentligt och genom ett legalt förfarande.

Heder och ära ska förstås som socialt viktiga egenskaper samtidigt som hedern även var viktig för den egna identiteten. I detta hedersorienterade samhälle förväntades var och en tro på Gud och underkasta sig religionens föreskrifter beträffande sedlighet och moral, vara ärlig, tala sanning och stå för sitt ord.

Att ha heder innebar sannolikt även att man kunde förvänta sig och pretendera på att bli bemött med respekt av andra, oavsett ståndstillhörighet och ekonomiska villkor. När vi förflyttar oss fram till 1600-talets svenska samhälle i vårt sökande efter hedersmord på kvinnor, lyser spåren med sin frånvaro, vidhåller Lindstedt Cronberg (2005b).

Hon slår fast att hedern inte var förbehållen män liksom skam för kvinnor i det hon kallar för ”tidigmoderna Norden”. Systematiska undersökningar av rättsprotokoll från 1600-talet och framåt visar att män och kvinnor försvarade sin heder och ära på ett likartat

sätt, det vill säga genom att åberopa lag och rätt och stämma sin motpart inför rätta.

Den otrogna hustrun, liksom hennes älskare, tog statsmakten hand om. Om hon skulle mista livet för sin handling eller inte var upp till rättsväsendet att avgöra. Samhället har från 1600-talet till 1900 haft en hårt fördömande syn på ogifta kvinnors sexualitet och den allt starkare staten har trätt in och monopoliserat sanktionerna. Detta har gett ett annat mönster där kvinnorna visserligen konsekvent dömts och straffas för otillåtna sexuella handlingar men detta har också, paradoxalt nog, inneburit ett skydd. Straffen var fixerade i lag och gällde vanligtvis inte livet.

En avgörande skillnad mellan 1600- och 1700-talens Sverige med dess kontroll av sexualiteten och dagens hedersmord som har skett i Norden, menar Eva Österberg (2005), är att en strikt sexualmoral och en fast familjeideologi ingick i den hegemoniska svenska kulturen från den tiden, men den inskräpades med full kraft av stat och kyrka i samförstånd. Dessa normer för sexualitet tillhörde med andra ord ingen specifik grupp i samhället som måste ta saken i egna händer, när någon bröt mot normerna. Tvärtom hela statsapparaten stod bakom normerna. Samhället/staten stadgade stränga straff för sådana förseelser. Döden var till exempel ett tänkbart straff vid så kallat dubbelt hor (då båda parter var gifta) och i vissa fall av enbart hor (då en av parterna var gift). Om ogifta låg med varandra före trolovning, och kvinnan blev med barn, hotade dryga bötesstraff och/eller plågsamma kroppsstraff. Dessutom lade kyrkan på syndarna extra skamstraff.

Frågan är om föräldrar och syskon under sådana omständigheter kände att de själva behövde reagera med ytterligare straff? Staten utmätte straffen och la skam på den individ som syndat. Familjegruppen behövde därmed inte själv agera, menar Österberg.

4.2 Heder och skam i svensk rättskipning

Skammen har varit en integrerad del av svensk statlig rättskipning ända sedan medeltiden och fram i modern tid. Ända fram till 1930-talet upprätthöll staten en form av kontroll som baserade sig på gamla värden om heder och skam.

Ända fram i våra dagar har en kvinnas skam oftast haft med hennes "felaktiga" sexualitet att göra. Österberg (ibid.) hävdar att statens ingripande och lagens inriktning på individer ganska tidigt i

den svenska och nordiska historien är avgörande i sammanhanget. Hennes hypotes är att hedersmord och grövre hedersvåld – definierat som närståendes allvarliga våld mot familjemedlem – inte varit nödvändigt/naturligt i ett samhälle där den hegemoniska värdestrukturen och normen upprätthållits kraftfullt med statens hjälp.

I början av 1900-talet var staten och kyrkan fortfarande lika fördömande i sin syn på utomäktenskaplig sexualitet, men staten såg det inte längre som sin uppgift att upprätthålla normen, menar Österberg (ibid.). Det kunde uppstå situationer där den borgerliga familjefadern reagerade hårdare än staten på en ogift dotters graviditet utanför äktenskapet. Fadern skickade bort dottern som fick föda i hemlighet och tvingade henne att adoptera bort barnet, allt för att rädda familjens heder. Det var en sorts skamkänsla eller hederskultur som motiverade familjens agerande i syftet att behålla sitt anseende.

Enligt Österberg skulle vi kunna finna exempel på ett psykiskt eller fysiskt hedersvåld inom familjen, särskilt i sådana perioder, då föräldrarna i vissa skikt av befolkningen ansett att de haft en högre moral än samhället i övrigt, då vissa grupper i sin syn på familj och sexualitet inte legat i fas med den av staten upprätthållna generella normen.

Unni Wikan (2004) menar att heder i det fallet handlar om rätt till respekt, i betydelsen krav på respekt. Samhället är *skyldigt* att visa respekt för personen, förutsatt att reglerna för hederskoden följts. Österberg refererar till Julian Pitt-Rivers (1965) resonemang om att heder är en persons värde i egna men också i andras ögon: det är hans värdering av det egna värdet, hans *krav* på stolthet; men det är också samhällets erkännande av detta krav, dess acceptering av hans anseende, hans rätt till stolthet.

Skillnaden ligger i att Pitt-Rivers inte enbart framhåller heder som något samhälleligt, utan också den respekt som individen kräver av samhället. Han menar att betydelsen av hedern också ligger i individens syn på sig själv.

Hedern och skammen som nycklar till dagens hedersvåld och även till hedersmord hör samman med offentligheten, med hur omvärlden uppfattar en själv och ens barn. Tvånget att handla har sin grund i att förövaren menar att samhället inte upprätthåller den egna gruppens normer, anser Österberg.

Sammantaget kan man konstatera att hederstänkande och hedersförtryck har förekommit både i Sverige och i andra europiska länder i förmodern tid. Den stora skillnaden mellan den tidens och dagens

hedersförtryck - som exempelvis finns i Mellanöstern - är att det i Sverige är ytterst sällan som individen tog lagen i egna händer och dödade någon. Det var vanligen staten som bestraffade hedersbrotten. I vissa fall kunde dock individen gå så långt som att själv döda andra eller själv bli dödad i en duell, med syftet att köpa tillbaka sin heder (Johansson (red). (2005).

4.2.1 Heder och skam i det moderna Sverige

Hur ser den fortsatta vägen ut mot dagens samhälle? Vad hände sedan på 1900-talet i Norden utifrån hedersbegreppets perspektiv, frågar sig bl.a. Lindstedt Cronberg. Utifrån ett historiskt perspektiv kan fastslås att hedersbegreppet i sin tidigare form och betydelse från både 1600, 1700 och 1800-talet helt och hållet har förlorat sitt värde i Norden de senaste 50–60 åren.

Men begreppet skam existerar trots allt även i dag i dagens samhälle. Att t.ex. påstå att ”vissa personer borde skämmas över det de gjorde eller uttalade sig om”, är idag ett svenskt idiomatiskt uttryck. Det har varit och är ännu idag inte så självklart för kvinnor och män att t.ex. visa sina nakna kroppar för främmande människor. Att man skäms för sina egna nakna kroppar är fortfarande ett beteende som ibland omedvetet går vidare i socialt arv till de egna barnen.

Merike Hansson (2010) menar emellertid att begrepp som heder och skam inte alls har spelat ut sin roll i ”det moderna samhället”. Även om ordvalet är ett annat, så har själva företeelsen och känslorna förknippats med dem, och har i allra högsta grad fortfarande relevans här och nu. Vi talar i allmänhet inte så ofta om heder och ära, utan mer om stolthet – att ha ett gott rykte, renommé och anseende samt, att det är viktigt att vara respekterad.

Tidigare antaganden om att skammen är mest relevant i traditionella samhällen och att den i det moderna samhället ersatts av skuld, har blivit motsagda. Där det finns heder och ära, där finns det skam, säger den norske sociologen Ola Stafseng (2001). Skammen har inte försvunnit, den har bara gått under jorden och blivit tabu, eller dyker upp i nya former där den inte är lätt att känna igen som just skam.

Eftersom sociala relationer är så grundläggande för vår överlevnad, upplevs skammen – som kan ses som en instinkt som signalerar att

våra sociala band är i fara – som ett starkt hot mot vår egen sociala existens, menar Thomas J. Scheff (2003). Den är med andra ord en lika primitiv och intensiv känsla som rädsla och skräck.

Om nu heder och skam har *en* betydelse för det vi kallar för traditionella och familjeorienterade samhällen, så har heder och skam en *annan* betydelse i det vi kan kalla för moderna och individorienterade samhällen. Ivar Frønes (2001) menar att det skett en förändring/förflyttning av skamkänslornas beskrivning från det traditionella till det moderna samhället i och med inriktningen på individen och individualiseringen. Det kan beskrivas som en rörelse från yttre kontroll till en stark inre självmedvetenhet och självkontroll; från kollektiva till individuella normer, från familjen, släkten och traditionerna till identitet och självbild, från handling till livshållning. Den ständiga självmedvetenheten som skammen ger upphov till, kan utifrån ett individperspektiv beskrivas som spänningen mellan hur man vill bli sedd och hur man uppfattar att man blir det – eller mellan den man är och den man vill vara.

Den djupa skammen handlar om smärtan i att inte duga, att se sig själv som inte värd att älskas, och drabbar därför hela självet. Svag självkänsla kan därmed enligt detta synsätt ses och beskrivas som kronisk skam. Vi sträcker oss efter ömsesidighet och gensvar, och om det uteblir drabbas vi av skam. Finn Skårderud (2001) menar att vi i hög grad styrs av skamångesten, fruktan för att bli avslöjad, blottställd, vanärad och hamna i onåd i förhållande till andra – eller oss själva.

Socialantropologen Marit Melhuus (2001) menar att i det moderna samhället, när uppgifter och arbete kopplas loss från kön och när kvinnor kan ta hand om sig själva och sina intressen, så förlorar de traditionella heders- och skamkoderna sitt grepp om mänskorna. Men ära och skam i det moderna samhället ordnar sociala relationer efter skillnad och hierarki och föreskriver olika beteenden för kvinnor och män. Medan många dygder är gemensamma för kvinnor och män, såsom ärlighet, lojalitet och gästfrihet, kan samma sexuella beteende som ger män ära, ge kvinnor skam.

Sammanfattningsvis konstaterar vi att begrepp som heder och skam har använts och haft olika betydelser både då och nu, och är således beroende av en mängd olika förhållanden och omständigheter. Dessa i sin tur är baserade i kontextuella, relationella, historiska och sociala faktorer vilka påverkar och har påverkat synen på kön, familj, heder och ära. Som medlem i dagens ”moderna och jämställda samhälle” är det därför nödvändigt att förstå att vi kan ha olika sätt

att se på begrepp som kön, familj, heder, ära och skam samt att få en historisk belysning av värdesystemet. Hederstänkande med sina särdrag har funnits i svensk kontext likaväl som i andra länder. Vad som knyter de olika betydelseerna samman är att det starkt kan kopplas till samhällets lagar, regler, normer och i den värdegrund som nu uttrycks i olika styrdokument. Att följa samhällsregler och normer kan innebära ett hederligt beteende, medan ett avvikande beteende kan leda till skam och hederslöshet.

5. Olika teoretiska perspektiv på hedersproblematik i Sverige

Låt oss presentera tre olika förklaringsmodeller vars perspektiv på hedersproblematik har varit aktuella såväl i offentlig politik, i medial debatt som i akademisk forskning i Sverige under de senaste decennierna. I litteraturen fokuseras företeelsen och benämningen *hedersförtryck* ofta i relation till enbart ”invandrade familjer”. Därför har vi avgränsat oss till att presentera tre teoretiska perspektiv med tanke på hur problematiken beskrivs utifrån olika utgångspunkter och förklaringsmodeller.

1. En *kulturbetingad förklaringsmodell* fokuserar på kulturella särdrag och kulturkrockar mellan de svenska och icke-svenska grupperna för att förklara konflikter och våldet i Sverige inom familjer med annan etnisk härkomst (se Wikan, 2004; Schlytter, 2002; Sjögren, 2006).
2. En *feministisk könsmakts förklaringsmodell* betraktar våldet som ett uttryck för mäns våld mot kvinnor och anser att hedersvåld, i likhet med annat våld mot kvinnor, bör ses som en del av det universella patriarkala kvinnoförtrycket (se Eldén, 2003).
3. En *intersektionell förklaringsmodell* utgår från att flera dimensioner och maktordningar samverkar med varandra och påverkar situationer inom invandrade familjer. Etnisk diskriminering, köns och generationskonflikter, socioekonomisk bakgrund är några av de aspekter som anses vara relevanta för analys av hedersförtryck (se Carbin, 2010; Darvishpour, 2010, 2008, 2006; De los Reyes, 2003).

Vi kommer emellertid att utveckla det tredje perspektivet eftersom familjen⁴ har stor betydelse i beskrivningen av hedersproblematik, både rent generellt och även specifikt i relation till skolan. I det tredje perspektivet fokuserar vi på hur immigrationen har intensifierat maktkonflikter inom familjer med annan än svensk etnisk härkomst.

5.1 En kulturbetingad förklaringsmodell

En del forskare (se till exempel Wikan, 2004; Schlytter, 2002) förklarar kvinnors och flickors utsatta situation i vissa ”invandrargrupper” med kulturella särdrag, vilket benämns ”hederskultur”. Med hederskultur menas att kvinnans sexliv är föremål för sträng övervakning och att det är mannens uppgift som familjeöverhuvud att vaka över familjens heder genom att skydda och bevaka kvinnor och döttrar samt att både familjens och mannens heder blir skadad om kvinnan/dottern uppträder ”oanständigt” enligt de normer som gäller. Det behöver inte vara sexuella handlingar utan kan också vara någonting som i förlängningen kan förknippas med sexuella situationer, till exempel att som kvinna vara ensam i ett sammanhang där män är närvarande.

Forskare som betonar hederskulturens betydelse menar att ju mer familjens normer och värderingar präglas av hederskulturen, desto större risk blir kulturkrocken i mötet med ”svenska värderingar” (se t.ex. Schlytter, 2002; Wikan, 2004; Sjögren, 2006). Unni Wikan avvisar teorin om att hederskultur ska ses som en del i ett strukturellt globalt kvinnoförtryck. Hon betonar att skillnaden mellan hedersrelaterat våld och ”vanligt” våld mot kvinnor i västvärlden är att hedersvåld är en kollektiv handling som uppmuntras av den manliga omgivningen.

⁴ Begreppet familjen bör också uppfattas som ett kontextuellt fenomen. Det finns flergenerationsfamiljer (bestående av paret som bor tillsammans med sina föräldrar och sina barn), traditionella kärnfamiljer (bestående av mamma, pappa och barn) och de nyare formerna av familjen (t.ex. ensamstående förälder med barn eller par utan barn, homosexuella familjer/regnbågsfamiljer), etc. Begreppet familj i en svensk kontext innebär ofta den ”egna familjen”, en kärnfamilj, som skiljer sig från den övriga släkten som far- och morföräldrar. Bland vissa minoritetsgrupper är däremot gränsen mellan familjen och släkten inte alltid solklar. Därför kan även andra släktingar som fastrar, moster etc. inkluderas, vilka i en svensk kontext uppfattas enbart som släkt. Det är alltså inte ovanligt att släktingar i vissa minoritetsgrupper lägger sig i barnuppfostran. Att de kollektiva banden och familjebandet är starkare bland vissa invandrade familjer än bland svenska familjer kan delvis förklara varför släktingar i vissa minoritetsfamiljer har större inflytande över familjens inre angelägenhet (Darvishpour 2004a).

Forskare som anser att kulturella särdrag och kulturella skillnader ligger bakom de intensifierade familjekonflikterna och våldet mot kvinnor med annan etnisk bakgrund hävdar att en kulturell anpassning är det bästa sättet att öka jämställdheten inom invandrade familjer. Exempelvis menar etnologen Annick Sjögren att den assimileringsprocess som pågår i arbetslivet och i andra sammanhang, som för invandrare innebär större kontakt med svenskar, bidrar till en sådan kulturell anpassning (Sjögren, 2006, s. 61–91). Hennes synsätt fokuserar i sin analys och åtgärd mot hedersproblematiken på kulturkonflikter mellan skilda normer och värderingar.

5.2 En feministisk könsmakts förklaringsmodell

En del genusforskare menar att ”hederskultur” och ”hedersvåld” bör förklaras som en del av männens förtryck av kvinnor som en universell företeelse. Flera menar att våld mot kvinnor främst handlar om genus och makt, och i mindre utsträckning om kultur (se Eldén, 2003; Andersson & Lundberg, 2000). Enligt dessa forskare beror skillnaden i attityden till våld inom familjen i Sverige och i till exempel Mellanöstern i mindre utsträckning på kulturella olikheter och mer på olikheter i familjestruktur, vilken grundar sig på socioekonomiska och demografiska faktorer.

Andersson & Lundberg (2000) avvisar teorin om våld inom invandrade familjer som ett kulturellt betingat fenomen, och menar att det är problematiskt att förklara detta som huvudsakligen en följd av kulturella skillnader. De menar att misshandlande män inte bara kommer från andra länder där kvinnor har en mer underordnad position i samhälle och i familj än i Sverige. Deras undersökning visar att den mest omfattande formen av våld mot kvinnor utövas av svenska och utländska män som har ”importerat” sina fruar (ibid.).

Till skillnad från det kulturbetingade perspektivet förklarar Åsa Eldén (2003) att det hedersrelaterade våldet mot ”invandrarflickor” enbart kan härledas till ett generellt könsperspektiv och ser ”hedersvåldet” som en del av ett strukturellt förtryck av kvinnor. Hon vänder sig mot att man i regel med ”mäns våld mot kvinnor” avser våld riktat mot vita, heterosexuella kvinnor med svensk bakgrund, medan ”de andra” kvinnorna har sorterats in i kategorin ”särskilt kvinnovåld”. Eldén menar vidare att mäns våldshandlingar

mot kvinnor (oavsett mannens ursprungsland) måste förstås i sitt sammanhang.

Maud Eduards (2002, s. 28) betonar också att när hedersrelaterat våld benämns som ett särskilt våld som skiljer sig från annat våld mot kvinnor, konstruerar och bäddar man för idén om ”den andre” som patriarkal och ”oss” som jämställda (se även de los Reyes, 2003). Detta våld förklaras som ett ”icke-svenskt” våld, vilket orsakas av migrationen.

Genom att förlägga våldet utanför den svenska kulturen så blir kontrasten större och ”vår kultur” ännu mer jämställd. Denna kontrastering medför att hedersförtryck blir en konsekvens av ”deras kultur” och inte en del av ”vår kultur” (Eldén, 2003). På så sätt menar forskare med könsmaktsperspektiv att hedersförtryck enbart handlar om en hårdare form av kvinnoförtryck, vilket ses som ett universellt fenomen som förekommer i alla länder. Vidare menas att exotisering av begreppet riskerar stigmatisering av ”invandrade grupper” och att det även kan leda till en underskattning av förtryck och våld som förekommer i det svenska samhället mot svenska kvinnor.

5.3 En intersektionell förklaringsmodell på hedersförtryck och konflikter i familjen

Det tredje perspektivet strävar efter att med en kontextuell och mångdimensionell förklaringsmodell nyansera och fördjupa bilden av hedersförtryck som förekommer i dagens Sverige framförallt inom vissa familjer som ursprungligen kommer från ett annat land med en andra värdesystem och tänkande än de som förekommer i Sverige⁵.

Alltfler forskare har börjat ifrågasätta den enkla kausalitet som både den kulturbetingade och den endimensionella feministiska förklaringsmodellen erbjuder (se. t.ex. Carbin, 2010; Gruber, 2007; De los Reyes, 2005, 2003; Alinia, 2004; Darvishpour, 2008, 2006). Dessa forskare menar att man ska ta hänsyn till andra faktorer, än kultur och kön, som kan påverka relationerna i familjen. Exempelvis bör man se till familjens socioekonomiska bakgrund, ålder, ursprungssamhället med sitt värdesystem, vistelsetid i Sverige, grad av

⁵ En intersektionell förklaringsmodell strävar efter att kombinera ett feministiskt perspektiv med ett antirasistiskt perspektiv samt ett samhälleligt perspektiv. Jämställdhet kan uppfattas som ett ”lyx” fenomen under usla socio-ekonomiska förhållanden. Dessa förhållanden samt etnisk diskriminering och exkludering kan motverka utveckling av jämställdrelationer inom familjen och kan till och med förstärka patriarkala värderingar (Darvishpour 2006, 2008).

integration i samhället, upplevelse av diskriminering, interaktion med omgivning och graden av konflikter och konflikthanteringen i familjen. Även förloppet i den migrationsprocess som invandringen för med sig är en växelverkan mellan det egna handlandet och majoritetskulturens bemötande. Den processen är ofta individuell beroende på bland annat de nämnda faktorerna. Det innebär att man i en analys av kulturskillnader och dess betydelse för familjekonflikterna bland många minoriteter bör fokusera på specifika omständigheter hos gruppen och individen som har invandrat, i stället för att utgå från kulturella skillnader mellan Sverige och de invandrade personernas ursprungsländer.

Kultur är dessutom ett föränderligt och interkulturellt begrepp och fenomen som formas i ett växelspel mellan olika individer och grupper. Kontakter med nya världen, nya upplevelser och nya normer påverkar tankesätt och attityder (Darvishpour, 2010; Lorentz, 2009; Lahdenperä, 2004).

Forskarna med en mångdimensionell analytisk utgångspunkt är samtidigt kritisk till ett universellt könsmaktsperspektiv då det kan reducera hedersförtrycket enbart till en del av det universella våldet mot kvinnor och därmed bortser analysen från de hårda och speciella omständigheter som många kvinnor med annan etnisk bakgrund drabbas av.

Vad som är ett utmärkande drag i det tredje perspektivet är att maktförskjutning och konflikter i familjen fokuseras på det som pågår såväl inom svenska familjer som bland familjer från etniska minoriteter. På så sätt är det "maktspel" snarare än uppfostran eller kultur som blir väsentligt i detta perspektiv (Darvishpour, 2004b).

En intersektionell förklaringsmodell utgår dessutom från ett postkolonialt tankesätt som ifrågasätter "andrafiering" av människor med annat etnisk härkomst än svensk (De los Reyes & Martinsson (red.), 2005; Grep, 2002; Alinia, 2004). Genom att lägga tonvikten på diskrimineringens betydelse för intensifierade familjekonflikter bland etniska minoriteter, vänder vi delvis fokus från "de andras" kulturella bagage till "oss" och majoritetssamhällets exkluderande mekanismer och attityder vilka kan förstärka patriarkala föreställningar.

Idag kan vi också konstatera att allt fler utredningar från Socialstyrelsen och olika länsstyrelser börjar fokusera på diskrimineringens betydelse i diskussionen om hedersproblematik och familjekonflikter bland etniska minoriteter, och dessa rapporter utgår numera också

ifrån ett intersektionellt perspektiv (se exempelvis rapporten När man krockar av Länsstyrelsen i Uppsala län, 2008).

Att studera invandrade familjers socioekonomiska bakgrund, deras kulturella värderingar, nuvarande status och deras maktresurser i samhället och inom familjen, mäns och kvinnors skilda upplevelser av invandringen, deras vistelse i Sverige, familjemedlemmarnas skilda intressen och samspelet mellan dem bör ingå i en intersektionell analys av hedersproblematiken. Dessa parametrar kan därmed ge en mer mångfacetterad och sammansatt bild av de intensifierade konflikterna och våldet inom vissa minoritetsgrupper, än de synsätt som enbart fokuserar kulturella normer i deras ursprungsländer eller generella maktstrukturer mellan könen.

Låt oss utifrån ett intersektionellt perspektiv beskriva dynamiken i familjer som immigrerat till Sverige och där vi från olika forskningsrapporter hämtat beskrivningar av hur problem vad gäller ”immigration och integration i Sverige” kan gestalta sig.

Kvinnor och ungdomar hittar snabbare in i det nya samhället

Kvinnor som invandrar har ofta en mer positiv attityd till den nya situationen än många av männen (Darvishpour, 2004a). Det beror inte bara på kvinnornas förbättrade materiella villkor i jämförelse med ursprungslandet, utan även på det faktum att Sverige i vissa avseenden erbjuder bättre möjligheter för invandrade kvinnor att utveckla sin egen identitet och sociala status.

Samtidigt är en del kvinnor kanske bättre rustade att klara de påfrestningar som diskriminering innebär genom att de – just på grund av att de är kvinnor – kan ha blivit behandlade som andra klassens medborgare även i hemlandet. Många invandrade män har däremot aldrig tidigare upplevt sig som ”den andre” eller som en andra klassens medborgare. Detta innebär att statusförlusten hos många män kan vara större än hos kvinnor efter invandringen.

Bilden av ”invandrarkvinnor och invandrarflickor” som passiva offer för sin kultur och sin omgivning försvårar förståelsen av deras maktresurser och möjligheter till maktutövning. Denna stereotypa bild är speciellt vanlig när det gäller muslimska kvinnors familjeliv i Sverige. Attityden till muslimer har blivit mer negativ i väst, särskilt under de senaste decennierna. Den ”muslimska kvinnan” har beskrivits som undergiven, förtryckt och på efterkälken. I det västerländska

perspektivet kan majoritetssamhället se det som sin uppgift att ”befria” de förtryckta muslimska kvinnorna.

Allt fler forskare påpekar att en sådan etnocentrisk och förenklaad bild av ”muslimska kvinnor” är problematisk och kan bidra till en ytterligare marginalisering. Detta synsätt leder också till en schablonartad bild av invandrade män som förtryckande.

Aylin Akpınar (1998) visar till exempel i sin undersökning att kvinnor och män i turkiska familjer i Sverige har sina egna maktcentra. Även Kirsten Lauritsen (1996) argumenterar på samma sätt i en studie av iranska flyktingfamiljer i Norge, och varnar för att en ensidig uppfattning om iranska mäns makt över kvinnor och barn kan leda till att man underskattar kvinnan som aktör.

En stereotyp bild av kvinnor och flickor med invandrarbakgrund som förtryckta, passiva, okunniga och isolerade kvinnor leder till att ett större fokus läggs på deras ”problem” och mindre på deras möjligheter och handlingsförmåga. Tvärtom har immigration till Sverige – särskilt från samhällen med starkt patriarkala drag – lett till en dramatisk ökning av maktresurserna hos många kvinnor och ungdomar. Detta har i sin tur lett till intensifierade intressemotsättningar mellan många män och kvinnor samt mellan föräldrar och barn, vilket lett till allt fler öppna konflikter inom familjer.

Männens maktförluster

I familjer som präglas av mer traditionella och patriarkala mönster kan familjeordningen illustreras med en pyramid med mannen i toppen, kvinnan underordnad mannen, därefter sonen, med högre status än dottern. Flickor befinner sig således längst ner i pyramiden.

Immigration kan i många familjer leda till en utveckling där pyramiden – symbolen för den hierarkiska patriarkala familjeordningen – vänds upp och ner (Al-Baldawi, 2003).

När maktbalansen i familjerelationerna och kontrollen över viktiga resurser förändras, får också relationerna en annan form. De personer vilkas ställning försämras i den nya situationen, kan tänkas föra fram den kulturella traditionen i ursprungslandet som ett argument för sin sak, och därmed blir konflikten ännu mer akut. Samtidigt pågår det hela tiden å ena sidan en ständig makt- och kulturkonflikt och å andra sidan ett kompromissande i relationerna mellan mannen, kvinnan och barnen. Det konfliktmönster som

finns bland familjer med invandrarbakgrund är delvis en intensifierad bild av vad som under lång tid har existerat även bland svenska familjer (Darvishpour 2004a).

Mehrdad Darvishpour (ibid) visar att invandringen för många män – speciellt för dem som flytt från sitt hemland – kan innebära förlust av status och inflytande, både i samhället och i familjen, och därmed en klassresa nedåt. En sådan statusförlust, t.ex. genom att man förlorar sitt jobb, kan i sig leda till frustration. Att dessutom uppleva etnisk diskriminering, som kan slå hårdare mot männen, samt känslan av att man behandlas som andra klassens medborgare, kan öka utanförskapet och frustrationen ytterligare. Även kulturella skillnader kan påverka maktpositionen för en man som dagligen upplever att hans normer och värderingar ifrågasätts i det nya landet, i synnerhet om han på grund av svårigheter med det nya språket har svårt att kommunicera och uttrycka sig.

Utifrån ett genusperspektiv kan också invandringen för många män innebära en förlust av manliga privilegier, och därmed makt och status. Många föräldrar, speciellt pappor, upplever också att de inte har lika mycket makt och kontroll över sina barn.

De kan känna att den svenska skolan får barnen att vända ryggen åt deras kultur och traditioner samt tappa respekten för dem som föräldrar (Bouakaz 2009). Allt detta kan öka frustration och konflikter inom familjen.

Generations- och könskonflikter samverkar, dvs. konflikter mellan fäder och döttrar kan bli än mer intensiva. Männens förluster kan i många avseenden förklara varför risken ökar att män i en del familjer använder våld i syfte att försöka behålla sin förlorade dominans inom familjen.

Paradoxala utvecklingsmönster inom invandrade familjer

Familjens vardag består av ett stort antal sammankomster, beslut och avgöranden som rör makarna och barnen. Liksom besluten i större samhälleliga sammanhang kan familjens många beslut fattas under stor enighet eller under varierande grad av konflikt. Hur förändrade maktrelationer och konflikter mellan ungdomar och deras föräldrar löses kan bland annat bero på familjens socioekonomiska och kulturella bakgrund och uppväxtmiljö, föräldrarnas, respektive ungdomarnas position i det nya landet samt vistelsetiden. Kvinnor och män från samma land utgör inte en homogen grupp. Deras syn på

könsrelationen hör samman med deras klasstillhörighet, kulturella bakgrund, utbildning och ställning i samhället. Inom en del familjer med invandrarbakgrund – liksom en del svenska familjer – finns bättre förutsättningar för en jämställd relation än i andra. Det kan vara en av de viktigaste förklaringarna till att vissa invandrade familjer kan klara familjekriser och konflikter på ett mer konstruktivt sätt och trots allt leva ett lyckligt liv.

Det går att urskilja tre olika konfliktmönster inom invandrade familjer. De två första rör relationen mellan makarna och det tredje relationen mellan föräldrar och barn (Darvishpour, 2004a). Det första konfliktmönstret innebär att mannen tar den aktiva och utåtriktade rollen, medan kvinnan har den känslomässiga. Den utåtriktade mannen utvecklar ett nytt nätverk av kontakter och blir självständig, medan den inåtriktade kvinnan blir socialt isolerad, ensam och beroende av mannen.

Om mannen efter hand uppfattar kvinnan som en okunnig person och en belastning hamnar dessa förhållanden ofta så småningom i kris.

Det andra konfliktmönstret utvecklas i samband med en maktförskjutning till kvinnans fördel, med en instabilisering av den patriarkala familjen. Kvinnor får ofta nya möjligheter efter invandringen, baserat på att de till exempel kommer snabbare in på arbetsmarknaden – kanske för att de, oftare än män, accepterar okvalificerat arbete (ibid.).

Den nya situationen stärker kvinnans självförtroende och utmanar och gör en traditionell rollfördelning möjlig. När mannen i stället upplever en statusförändring som minskar hans makt i familjen, försöker han ofta behålla sin dominans genom att referera till ursprungslandets normer och regler, som legitimerade den tidigare relationen. Kvinnor å sin sida, som har fått bättre positioner än vad de hade i hemlandet, kan kräva stora förändringar i familjens liv och de kan få större krav på livet i allmänhet. Allt detta kan leda till en kris i familjen (ibid.).

Utifrån en analys av konflikter inom familjen som tar hänsyn till maktfördelningen kan vi förstå varför patriarkala relationer i vissa familjer kan vara stabila, medan de i andra familjer kan vara grunden för familjens instabilitet. På samma sätt kan man också förklara varför kvinnors (och unga flickors) ökade maktresurser ökar risken för familjekonflikter i vissa familjer, medan de i andra kan vara grunden för en jämställd och stabil relation. Frågan är under vilka

omständigheter intressekonflikter och missnöje kan leda till öppna konflikter.

En utgång, om konflikterna ställs på sin spets för att mannen inte vill lämna ifrån sig makt och kvinnan hävdar sin rätt, är skilsmässa. En annan konsekvens är att kvinnan tvingas, eller väljer att finna sig i att underordna sig mannen så att han får behålla, eller rent av att förstärka sin maktposition. Ett ytterligare tänkbart utfall, om mannen accepterar de ändrade maktrelationerna, är att resultatet i stället kan bli ökad jämställdhet och demokratisering i familjen.

Familjer som kommer från relativt moderna och urbana områden i sina hemländer kan lättare smälta in i jämställda normer än de som kommer från områden med starkt traditionsbundna levnads-
mönster. Relationerna mellan ungdomar och föräldrar i familjer med modern bakgrund kan vara mer demokratiska (Darvishpour, 2004a).

Sammanfattningsvis tyder forskning (se t.ex. Darvishpour, 2004a & 2008) på att kvinnors och barns ökade maktresurser kan påskynda en utveckling mot jämställdhet. Med andra ord kvinnors ökade maktresurser kan få olika effekt på männens attityder. I en del fall kan detta leda till att män känner sig hotade och marginaliserade och tar till hårdare patriarkala normer för att ”försvara sig”. I andra fall kan det leda till att männen blir mer jämställda. Män med högre utbildning, bättre socioekonomiska förutsättningar och män som är mer integrerade i samhället har lättare att anpassa sig till kvinnornas ökade maktresurser och kan lättare ändra sitt eget beteende.

Maktförskjutning mellan generationer

Generationskonflikter finns mellan ungdomar och föräldrar i de flesta familjer, oavsett etnisk bakgrund. En del generationskonflikter handlar om ungdomarnas frigörelseprocess från föräldrarna. För unga med en annan kulturell bakgrund än den svenska tillkommer också att dessa ungdomar ofta är mer motiverade att påskynda integrationsprocessen och har också bättre förutsättningar för detta än sina föräldrar (Ålund, 1997; Lange & Westin, 2003).

Många föräldrar kan vara skeptiska eller motståndare till att deras barn ”försvenskas”. Detta kan i sin tur leda till konflikter inom familjen. Sådana konflikter kan vara mer intensifierade mellan föräldrar och unga inom familjer där föräldrarna förmedlar mer

traditionella och strängare normer medan skolan och det omgivande samhället förmedlar en norm där frihet och eget snavar är mest framträdande. Ett exempel som illustrerar mer traditionella normer är att en del föräldrar ogillar skolans sexualundervisning eller tar avstånd från idrottslektioner där både flickor och pojkar deltar i, även om flickor och pojkar är i olika grupper. Sedan finns också skolans medvetna och omedvetna krav på hur föräldrar ska vara eller bete sig för att passa in i ”den svenska skolan”.

Den svenska skolan betonar självständighet och individens frihet där barn- och ungdomar ska vara kritiska och göra egna val. I ljuset av dessa mål finns det en risk att föräldrars auktoritet och kompetens som föräldrar ifrågasätts. Kontroll av barnen ses som något negativt. Därför kan skolan med sina mål och värderingar omedvetet bidra till intensifierade generationskonflikter i familjen.

Generationskonflikter och kulturella skillnader mellan yngre och äldre personer kan ibland vara mer omfattande än kulturskillnader mellan en yngre generation minoriteter och den etniska majoritetens kultur. En rad spänningsförhållanden mellan individen och den egna etniska gruppen är betydligt större bland ungdomar och deras identifikation med den egna etniska tillhörigheten är inte alltid självklar (Ålund, 1997).

Ungdomar i familjer med invandrarbakgrund kan ha en svår och komplicerad situation med delvis oförenliga normsystem. Det kan leda till att ungdomar – kanske framförallt flickor – tvingas att leva ett dubbelliv. De försöker kombinera de olika krav och förväntningar som föräldrar och samhälle ställer på dem. Ett sådant dubbelliv kan leda till lojalitetskonflikter, då ungdomarna ibland tvingas välja mellan familjen och samhället. Allt detta kan i sin tur intensifiera konflikter inom familjer.

Medan den första generationen av immigranter ofta har svårigheter med anpassningen i det nya landet med dess kultur och värderingssystem, påverkas barnen och ungdomarna ofta mindre och annorlunda av nya sätt att vara och leva. Föräldrarnas position försvagas, de får mindre makt över sina barn, vilka i sin tur skaffar sig en ny roll. Barnen brukar ta med sig den nya kulturen in i hemmet och kan därmed bidra till socialisationen av sina föräldrar. Det nya samhällets normer och lagar stödjer barnens rättigheter och ökar deras inflytande i samspel med föräldrarna. När föräldrar blir språkligt underordnade sina barn bryts det traditionella familjemönstret och föräldrarnas roll måste omdefinieras (Darvishpour, 2006).

Om föräldrar saknar kontakt med samhället, är arbetslösa, har låg utbildning och bor i områden där inga svenskar bor, i s.k. segregerade områden, kan de knappast fungera som bra förebilder för sina barn och kan därmed inte heller bidra till olika former av integration.

Föräldrarna blir mer beroende av sina ungdomar, eftersom ungdomarna snabbare än föräldrarna växer in i det nya landet med dess regler och normer. Kontakten med omvärlden och omsorgen om familjens överlevnad sköts i många fall i det nya landet av barnen/ungdomarna och kvinnorna.

Föräldrar som inte känner sig delaktiga i samhällslivet kan drabbas av en känsla av maktlöshet, som i sin tur kan öka konflikter mellan föräldrar och ungdomar. Dessutom kan spänningen mellan föräldrar och barn intensifieras när barnens möjlighet att utmana föräldrarna ökar genom att de bidrar till socialiseringen av sina föräldrar. Dessa ungdomar kan lätt bli ”föräldrar till sina föräldrar” (Darvishpour, 2006 & 2008 & 2010).

Flickor med maktunderläge

Det finns en risk för att familjekonflikter kan öka ytterligare om generationskonflikter samverkar med könskonflikter. Risken för konflikter mellan fäder och döttrar kan vara särskilt stor inom många familjer.

Även om många pojkar kan känna sig pressade av föräldrarnas krav, bristen på goda manliga förebilder, social exkludering och diskriminering, så är döttrar i vissa familjer tyfaldigt förtryckta. För det första har många flickor ett *klassmässigt* underläge. De bor ofta med sina arbetslösa eller ekonomiskt fattiga föräldrar i s.k. segregerade områden. De har i genomsnitt sämre hälsa, mindre möjlighet till utbildning och sämre livskvalitet jämfört med befolkningens majoritet.

För det andra är många av dem utsatta för *etnisk diskriminering* som kan innebära att de känner sig undervärderade i mötet med den etniska majoriteten och upplever ett utanförskap.

För det tredje kan de som kvinnor känna sig förtryckta av *patriarkatet i hela samhället*. Dessutom kan de befinna sig i en extra hård patriarkal miljö på grund av familjens värdesystem och situation, vilket i sin tur försvagar deras position och deras maktresurser.

För det fjärde kan många flickor, som barn och tillhörande den yngre generationen, drabbas av *föräldrarnas auktoritet*. När en del av dem trots allt vågar utmana den traditionella patriarkala kulturen kan de möta sanktioner från sin omgivning. Många kan bli isolerade, känna stor oro, och känna sig fångna i den starkt patriarkala kulturen.

Konflikten kan med andra ord vara djupare mellan föräldrar och ungdomar, särskilt mellan döttrar och fäder inom familjer där föräldrarna lever efter mer traditionella och strängare normer, än de moderna regler som samhället och skolan förmedlar. Ungdomarnas många gånger utsatta situation är bland annat ett resultat av konfrontationen mellan moderna och traditionella kulturer, mellan jämställda och hårda patriarkala värderingar (Darvishpour, 2010). I vissa familjer står föräldrar för hårdare patriarkala värderingar medan skolan mer betonar jämställdheten (Gruber, 2007). Gruber betonar att skolan till och med kan bli en frizon för många flickor med utländsk bakgrund (ibid.).

Pojkar riskerar att utveckla patriarkala värderingar

Många forskare menar att andra generationens barn till immigrerade familjer, dvs. de som har vuxit upp i det nya samhället, har betydligt lättare att bli integrerade än sina föräldrar. De behärskar språket, känner till normerna och värderingarna samt kan leva med olika kulturella värderingar och normer, vilket underlättar deras förutsättningar för integration, eftersom de har blivit flerkulturella.

Senare forskning menar att många manliga ungdomar, med föräldrar som helt och hållet lever i sitt eget kulturella värdesystem av traditionella värderingar, på grund av detta kan uppleva social exkludering och diskriminering. Detta tillstånd kan försvåra deras etniska identifikation ytterligare och kan till och med genom faderens auktoritet skapa legitimitet för egna patriarkala värderingar (se t.ex. Åhlund, 1997; Lange & Westin, 2003).

Diskriminering kan med andra ord förstärka patriarkala värderingar särskilt bland unga pojkar. Den sociala exkludering och diskriminering som många unga upplever kan leda till att somliga av dem väljer att ställa sig utanför både samhällets och familjens normer.

Utanförskapet kan på så sätt intensifieras, och leda till ytterligare marginalisering. Samhällets stämpling och stigmatisering av

”invandrare” kan leda till att de får en negativ bild av sig själva och/eller samhället (ibid.). Att även många ungdomar med annan etnisk härkomst kan bilda gäng och känna sig utanför familjen och skolan, tyder på en sådan dubbelmarginalisering (Kamali, 1999). På så sätt kan både föräldrarnas krav på att pojkar bör följa ursprungslandets sedvanor och marginaliseringen från majoritetssamhället motverka utvecklingen av en positiv inställning till jämställdhet mellan män och kvinnor.

Sammantaget förekommer de perspektiv som redovisas i det här kapitlet även i den offentliga debatten om hedersförtryck. I avhandlingen *Mellan tystnad och tal – flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik* belyser statsvetaren Maria Carbin (2010) hur hedersrelaterat våld växer fram som en politisk fråga. Carbin menar att frågan blivit mer frekvent efter den 11 september 2001 och visar hur det uppstår skilda uppfattningar om att definiera och förklara hedersförtryck.

Carbin visar genom sin forskning att olika perspektiv fick genomslag i offentlig politik och i mediedebatten under perioden 1995–2008. Hennes avhandling bygger huvudsakligen på offentligt tryck, riksdagsdebatter, utredningar samt länsstyrelsernas satsningar på hedersrelaterat våld. Debatten polariserades mest mellan de som betonade hur strukturell diskriminering påverkar situationen för personer med annan kulturell eller etnisk bakgrund, och de som betonade kulturella förklaringar för att belysa hedersförtryck bland vissa etniska minoriteter i Sverige. Hon visar dock att kulturella förklaringar var de som dominerande mest i den svenska politiska hållningen gentemot hedersrelaterat våld.

6. Hedersproblematik och skolan

Hedersrelaterad problematik i skolan är ett relativt nytt problemområde. Problematiken har säkert funnits länge, men kännedom och medvetenhet om att ungdomars liv i en s.k. hedersrelaterad familj kan innebära problem för eleverna och krockar för skolans värdegrund är ett relativt nytt problemområde inom skolan. I en debattartikel "Slut med befrielse från skolans sexundervisning" av Jan Björklund, Utbildningsminister och Nyamko Sabuni, Integrations- och jämställdhetsminister skrivs bl.a. att:

Det handlar framför allt om flickor som växer upp i familjer med starka "hederstraditioner". Inom dessa grupper betraktas kvinnans frihet ofta som ett hot mot familjen. Flickornas vilja är underordnad det som anses vara familjens bästa; männens, eller gruppens, "heder" baseras på flickornas sexuella beteende. För att kontrollera döttrarna vill vissa föräldrar att de inte deltar i vissa inslag i skolan, till exempel undervisningen i idrott, simning eller sex och samlevnad. De får kanske inte följa med på klassresor och klassfester. Flickors liv kan vara hårt kontrollerade och överträdelser av familjens regler kan leda till sanktioner i form av hårdare restriktioner, hot och i värsta fall våld. (DN, 2009)

Utifrån ett interkulturellt perspektiv handlar frågan om "hedersrelaterad familj" om familjer som kan ha många olika religiösa övertygelser och olika kulturell bakgrund. Utifrån ett mer traditionellt svenskt perspektiv tolkas den frågan ofta till en fråga som handlar om "invandrarfamiljer" och "de andra". Fast så behöver det inte vara. Även helt "svenska familjer" kan ha starkt religiösa eller andra övertygelser som kan innebära restriktioner och kontroll av döttrar och söner. Detta kan vara bra att känna till när vi tittar närmare på hur tre olika undersökningar (två elevundersökningar och en lärarundersökning) redogör för hur hedersrelaterad problematik kan presenteras, framställas och beskrivas.

6.1 Elev- och lärarundersökningar

För att få en bild om hur hedersrelaterad problematik existerar i skolan kommer vi att presentera tre undersökningar:

- 1) Enkätundersökningen: *Oskuld och heder: en undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad – omfattning och karaktär* (2009),
- 2) Lärarundersökningen: *Lärarnas iakttagelser rörande förekomst av "hedersrelaterat förtryck" i skolorna* (Lange, 2008), samt
- 3) En elevstudie: *Om kravet på oskuld: en studie av flickors respektive pojkars föreställningar* (Ghadimi, 2007).

Enkätundersökningen

*Oskuld och heder: en undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad.*⁶

Själva studien består av två delar: en *enkätundersökning* bland ungdomar i årskurs nio och en *aktstudie* av ärenden som rör omhändertaganden med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Det överordnade syftet var att skilja ut den grupp flickor men också pojkar som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar. Enkätundersökningen genomfördes under våren 2008 bland cirka 2 300 elever i årskurs nio på 36 grundskolor i Stockholms stad. Detta motsvarar cirka 30 % av samtliga elever i denna årskull i Stockholms stad.

Avgränsningen av gruppen flickor som kan tänkas leva med hedersrelaterade normer och begränsningar utgår från två frågor. *Förväntar sig föräldrarna att flickan ska vara oskuld vid äktenskapets ingående?* samt *Tillåts hon inte ha ett förhållande med en jämnårig pojke?*

Innebörden av dessa krav är att flickan inte tillåts ha en föräktenskaplig sexuell relation. *Att svara ja på dessa frågor räknades som nödvändiga men inte tillräckliga betingelser för att ingå i kategorin flickor som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar.* Resultatet av undersökningen är att 23 % av alla flickor svarar ja på båda dessa frågor.

⁶ Astrid Schlytter, Sara Högdin, Mariet Ghadimi, Åsa Backlund och Devin Rexvid. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, 2009.
<http://www.su.se/content/1/c6/06/14/62/OSKULDOCHHEDER090408.pdf>

I nästa steg belyses för dessa flickor – de som uppfyller de nödvändiga betingelserna – *om de får ha vänskapliga relationer med jämnåriga pojkar och om de förväntas följa andras vilja när det gäller vem hon ska gifta sig med eller leva med i framtiden.*

Både dessa normer betraktades som starkare sätt att kontrollera flickans sexualitet. Konsekvensen av dem är att flickan är starkt begränsad i sina möjligheter att själva kunna välja framtida partner.

Regleras flickans handlingsutrymme av normer om att hon ska vara oskuld vid äktenskapets ingående, att hon inte ska ha pojkvän och att hon inte ska ha möjligheter att själv kunna välja vem hon vill leva med i framtiden, uppfyller hon de centrala kännetecknen på att leva i ett hedersrelaterat sammanhang.

Detta är en flicka som uppfyller kriterierna för sexuell kontroll inom ett hedersrelaterat sammanhang. *Av alla flickor i undersökningen är det 16 % som uppfyller dessa kriterier.*

I det svenska samhället förutsätts flickor ha samma villkor som pojkar i både skolan och på fritiden. Alla ska delta i skolan på de villkor som skolan anger. *Om flickan inte får delta i skolinslag eller inte får ha egen fritid* kan det i detta sammanhang ses som ett uttryck för den hedersrelaterade sexuella kontrollen. Dessa normer innebär att flickan inte har samma villkor som andra ungdomar vad gäller att verka i skolan och ha egen fritid. Eftersom detta är normer som krockar med rådande förväntningar som skolan har på såväl eleven som på elevens familj berörs företrädare för samhället på ett direkt sätt. I och med detta synliggörs flickans situation för samhället.

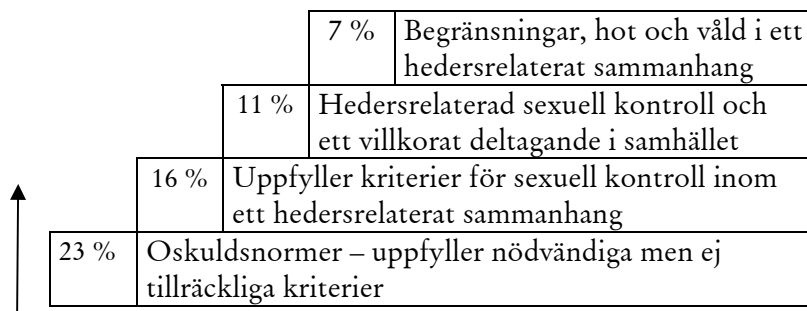
De flickor som uppger att de uppfyller kriterierna för sexuell kontroll inom ett hedersrelaterat sammanhang och som inte får delta i skolinslag och/eller har restriktioner beträffande vanligt förekommande fritidsaktiviteter anser vi tillhöra kategorin som har hedersrelaterade normer och begränsningar. Detta gäller 11 % av samtliga flickor i undersökningen.

I enkätstudien undersöks även om de flickor som utsätts för sexuell kontroll och har begränsningar i skolan och på fritiden, även utsätts för *kränkande behandling, hot och våld*. Att flickan har utsatts för det senare är inte i sig ett villkor för att tillhöra kategorin som räknas leva med hedersrelaterade normer och begränsningar.

Flickor som följer familjens restriktioner behöver inte nödvändigtvis drabbas av våld och vi kan inte i enkätundersökningen direkt koppla våldet till den sexuella kontrollen och begränsningarna.

Majoriteten av den grupp som i denna studie bedöms leva med hedersrelaterade normer och begränsningar, svarar att de har varit med om kontroll, kränkande behandling, hot och/eller våld, denna grupp *innefattar 7 % av flickorna i denna studie.*

Nedanstående figur illustrerar stegvis avgränsning av andelen flickor som uppfyller våra kriterier för att tillhöra kategorin som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar.

Sammanfattningen av studiens resultat avslutas med rubriken *konsekvenser för samhället*, där bl.a. fastslås att ett viktigt resultat av studien är att ungdomarna som i denna studie bedöms leva med hedersrelaterade normer och begränsningar har utländsk bakgrund. Detta betyder, menar författarna, att studien också säger något om integrationens villkor i Sverige. Avslutningsvis fastslås bl.a. att studiens resultat är av särskilt stor angelägenhet för socialtjänsten och skolan.

Läraryundersökningen

Lärarnas iakttagelser rörande förekomst av "hedersrelaterat förtryck" i skolorna av Anders Lange (2008)⁷.

Anders Lange är författare av en redovisning om resultaten från en undersökning som behandlar lärarnas iakttagelser rörande förekomst av händelser i skolan som eventuellt kan tolkas som indikation på s.k. "hedersrelaterat förtryck". Denna undersökning utgör en separat rapport skild från huvudstudien *En undersökning om lärares erfarenheter av och uppfattningar kring undervisning om Förintelsen* av Lange, 2008.

⁷ www.regeringen.se/content/1/c6/11/20/43/c39757c3.pdf

Som tillägg till denna studie fick *Forum för levande historia* en förfrågan från integrations- och jämställdhetsministern att inkludera ett mindre antal frågor som rör lärarnas observationer av eventuell förekomst av s.k. ”hedersrelaterat förtryck” i skolorna. Undersökningen riktades till 10 000 lärare i hela landet enligt ett av SCB utvecklat urvalsprogram. Undersökningen fick emellertid ett bortfall på 48,8 %.

Innan frågorna ställdes i undersökningen redogjordes tydligt att dessa frågor fanns med i undersökningen på initiativ från jämställdhets- och integrationsdepartementet, samtidigt som det redogjordes på följande sätt varför dessa frågor fanns med: Det talas mycket om ”hederskulturer” och ”hedersrelaterat förtryck och våld”. Man är inte riktigt enig om hur dessa företeelser skall definieras och det diskuteras mycket om hur utbredda de är och hur man skall förhålla sig till dem. En möjlig beskrivning enligt Lange var följande:

Flickor som lever i familjer där hedersbegreppet spelar en viktig roll har ofta inte samma möjlighet att utöva sina rättigheter som andra flickor. Detta beror på att inom vissa grupper betraktas kvinnans frihet som ett hot mot familjen.

Med hedersrelaterat våld eller förtryck avses sådana konflikter som på olika sätt kan kopplas till tanken att kvinnors och flickors vilja är underordnad det som anses vara familjens bästa. Här är männens och gruppens ”heder” direkt avhängigt av gruppens kvinnliga medlemmars faktiska eller påstådda sexuella beteende och relationer. Att bevara flickors oskuld är överordnat andra mål.

Detta präglar flickornas uppföstran, ibland redan från mycket låg ålder. Hederstraditioner kan vara en av orsakerna till varför föräldrar inte vill att deras döttrar ska delta i viss undervisning, exempelvis gymnastik, simundervisning eller undervisning i sex och samlevnad, eller kanske inte får följa med på klassresor. Flickors liv kan vara hårt kontrollerat och överträdelse av familjens regler kan leda till sanktioner i form av hårdare restriktioner, hot och i värsta fall våld med fara för livet. Bröder och andra manliga släktingar har ofta i uppdrag att kontrollera och övervaka flickors beteende och i grova fall tvingas utföra våldshandlingar. (ibid., s. 30)

Som tidigare nämnts, var studiens syfte att få reda på i vilken utsträckning lärare möter tecken på förekomsten av sådant förtryck, som i huvudsak består i utövande av stark kontroll över flickors/kvinnors sexualitet och umgänge i sin egen undervisning.

Lärarna tillfrågades t.ex. hur ofta de under läsåren (2005/2006 och 2006/2007) har observerat att flickor med hänvisning till religiösa skäl eller tradition, velat bli befriade från olika sorters under-

visning. Frågan avsåg även de fall där föräldrarna direkt uttryckt sådana önskemål.

Vad gäller *simundervisning* svarade 26,5 % att flickor *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta* velat bli befriade från undervisning. 22,7 % svarade att flickor varit systematiskt frånvarande *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta*.

Vad gäller *gymnastiklektioner* svarade totalt 24,1 % att flickor *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta* velat bli befriade från undervisning. 24,0 % att flickor varit systematiskt frånvarande *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta*.

Vad gäller *undervisning om sex och samlevnad* svarade totalt 14,1 % att flickor *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta* velat bli befriade från undervisning. 8,7 % att flickor varit systematiskt frånvarande *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta*.

Vad gäller *deltagande i skolresor* svarade 20,8 % att flickor varit systematiskt frånvarande *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta*. Vad gäller deltagande i lägerskola svarade 19,5 % att flickor varit systematiskt frånvarande *någon gång, ganska ofta, resp. mycket ofta*.

Vad gäller *deltagande i klassfester, resp. skolfester* svarade lärarna att 22,4 %, resp. 21,5 % av flickor *någon gång, ganska ofta eller mycket ofta* inte deltagit i dessa arrangemang.

Sammanfattningsvis svarar lärarna vad gäller de kvinnliga eleverna och vad gäller simundervisning att 5 % aldrig ville bli befriade från simundervisningen och att 41,6 % aldrig är frånvarande. Vad gäller Idrott och gymnastik är dessa siffror 59,8 % och 42,3 %. Detta innebär även att relativt många kvinnliga elever ville bli befriade från undervisningen i just simundervisning och idrott.

I det sammanhanget kan det vara intressant att veta att Skolverket i ett PM om ändringar i bestämmelser i Skollagen meddelar att det enligt deras bedömning föreligger ett generellt förbud mot att medge befrielsen från religionsundervisningen på grund av att elevens eller vårdnadshavarens religiösa tro. Enligt bestämmelsen kan en elev på begäran av vårdnadshavaren befrias från skyldighet att delta i annars obligatoriska inslag i verksamheten om det med hänsyn till särskilda omständigheter inte är rimligt att kräva att eleven deltar⁸. Frågan är vilka särskilda omständigheter föreligger att en elev inte kan delta i idrott, gymnastik, klassfest eller skolfest som läraren, resp. rektor godkänner som rimliga?

⁸ Skolverkets Rättssekretariatet PM 2009-07-02: Befrielse från inslag i undervisning.

Själva undersökningen lämnar dock inga svar i fall flickornas etniska bakgrund kan ha påverkat deras handlande och undersökningen lämnar således inga svar om flickor som varit frånvarande från undervisningen varit det p.g.a. av att de blivit utsatta för ”hedersrelaterat förtryck”.

Elevundersökningen

Mariet Ghadami (2007): *Om kravet på oskuld: en studie av flickors respektive pojkar föreställningar*⁹.

Den här studien från 2002 baseras på en enkätundersökning bland 1 193 elever i årskurs sju till nio (högstadiet) på fyra kommunala grundskolor i ”en svensk storstad”. Bortfallet var 9 %.

Ambitionen i urvalet av elever var att få en så bred socioekonomisk spridning som möjligt samt att urvalet skulle ge goda möjligheter att jämföra föreställningar bland ungdomar med svensk bakgrund och ungdomar med utländsk bakgrund (s. 25). Som utländsk bakgrund definierades flickor och pojkar med *utlandsfödda föräldrar eller själv född utomlands*.

I enkäten används fyra påståenden/frågor för att ta reda på hur vanligt förekommande det är att ungdomar instämmer i normer som begränsar föräktenskapliga sexuella relationer.

På det första påståendet *Tjejer ska vara oskuld när de gifter sig*, svarade 21 % av gruppen flickor *Ja, instämmer absolut eller Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av flickor med *svensk bakgrund* 8 %, medan antalet flickor med *utlandsfödda föräldrar* var 44 %, respektive *själv född utomlands* 46 %.

Bland gruppen pojkar var svaret 27 % som delade åsikten *Ja, instämmer absolut eller Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av pojkar med svensk bakgrund 15 %, medan antalet pojkar med *utlandsfödda föräldrar* var 48 %, respektive *själv född utomlands* 49 %.

På det andra påståendet *Killar ska vara oskuld när de gifter sig*, svarade också 21 % av gruppen flickor *Ja, instämmer absolut eller Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av flickor med svensk bakgrund 10 %, medan antalet flickor med *utlandsfödda föräldrar* var 39 %, respektive *själv född utomlands* 42 %.

⁹ www.socwork2.gu.se/svt/ARTIKLAR/2007/SvT2007.1Ghadimi.pdf

Bland gruppen pojkar var svaret på påståendet *Killar ska vara oskuld* när de gifter sig 21 % som delade åsikten *Ja, instämmer absolut* eller *Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av pojkar med svensk bakgrund 12 %, medan antalet pojkar med *utlandsfödda föräldrar* var 36 %, respektive *själv född utomlands* 42 %.

De två resterande påståendena handlade om frågan om *föräldrar ska kunna bestämma att deras döttrar ska vänta med sex tills de gifter sig, resp. att deras söner ska vänta med sex tills de gifter sig*.

Om föräldrar ska kunna bestämma att deras *döttrar* ska vänta med sex svarade 22 % av gruppen flickor *Ja, instämmer absolut* eller *Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av flickor med svensk bakgrund 8 %, medan antalet flickor med utlandsfödda föräldrar var 45 %, respektive själv född utomlands 46 %.

Bland gruppen pojkar var svaret på samma påstående 23 % som delade åsikten *Ja, instämmer absolut* eller *Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av pojkar med *svensk bakgrund* 14 %, medan antalet pojkar med *utlandsfödda föräldrar* var 39 %, respektive *själv född utomlands* 46 %.

Vad gäller det sista påståendet om att föräldrar ska kunna bestämma att deras *söner* ska vänta med sex, svarade 16 % av gruppen flickor *Ja, instämmer absolut* eller *Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av flickor med *svensk bakgrund* 7 %, medan antalet flickor med *utlandsfödda föräldrar* var 29 %, respektive *själv född utomlands* 32 %.

Bland gruppen pojkar var svaret på samma påstående 19 % som delade åsikten *Ja, instämmer absolut* eller *Instämmer nästan*. Vad gäller etnisk bakgrund blev antalet som gav samma svar av pojkar med *svensk bakgrund* 11 %, medan antalet pojkar med *utlandsfödda föräldrar* var 35 %, respektive *själv född utomlands* 36 %.

Mariet Ghadami skriver att generellt instämmer ungdomar med utländsk bakgrund i större utsträckning i så kallade oskuldsnormer, dvs. normer som begränsar det föräktenskapliga sexuella handlingsutrymmet än ungdomar med svensk bakgrund.

Undersökningen kommer också fram till att 8 % av flickorna, resp. 15 % av pojkarna med svensk bakgrund instämmer i att tjejer ska vara oskuld när de gifter sig. Nästan samma antal flickor och pojkar med svensk bakgrund instämmer i att föräldrar ska kunna bestämma att döttrarna ska vänta med sex tills de gifter sig.

Vidare skriver Ghadami att ungdomars attityder troligtvis påverkar även deras beteende kring sexualitet. Ett begränsat sexuellt handlingsutrymme behöver inte ha samband med huruvida den enskilda ungdomen är sexuellt aktiv eller inte. Ungdomar som accepterar föreställningar som kan betraktas ge stöd för en s.k. oskuldkontext kan, men behöver inte vara i riskzonen för en försämrad sexuell hälsa. Det är en ytterst angelägen fråga för skolans samlevnadsundervisning (s. 41).

Ghadami skriver också att det är viktigt att uppmärksamma att frågorna/påståendena kan ha tolkats olika av respondenterna.

Sammanfattningsvis visar de här tre undersökningarna att 23 % av flickorna i årskurs 9 i Stockholm svarar ja på frågorna om föräldrar förväntar sig att du ska vara oskuld när du gifter dig och ja, du får inte ha ett förhållande med en jämnårig pojke. 21 % av flickor på högstadiet i en annan undersökning i en annan svensk "storstad" svarar att de ska vara oskuld när de gifter sig.

Medan 24 % av lärarna har observerat att flickor varit systematiskt frånvarande från gymnastikundervisningen och 22,7 % från simundervisningen. På skolresor är 20,8 % av flickor systematiskt frånvarande, vad gäller lägerskola är siffran 19,5 % och vad gäller klassfester, resp. skolfester deltar inte 22,4 %, resp. 21,5 %.

En slutsats kan vara vad gäller flickor, att mellan 20 och 25 % av de kvinnliga skoleleverna lever hemma och i en familj som kan beskrivas som att de lever i ett "hedersrelaterat tillstånd".

Utifrån ovanstående undersökningar är det svårt att bilda en klar uppfattning om förekomsten av hedersproblematik i skolan eftersom det blir svårt att generalisera utifrån dessa tre kartläggningar. Resultaten tyder emellertid på att många skolor kan ha stora problem med den praktiska tillämpningen av jämställdhetsarbete för eleverna, när frånvaron på vissa skolämnen är så stor, vilket självfallet påverkar elevens betyg och möjligheter till fortsatt utbildning. Därför är det angeläget att skolorna tar problemet på allvar och utformar ett förebyggande värdegrundsarbete som både personalen på skolan och föräldrar deltar i.

I propositionen *Den nya skollagen: för kunskap, valfrihet och trygghet* (Regeringens prop. 2009/10:165, 19 §) begränsas elevens möjligheter att inte delta i den obligatoriska undervisningen genom att bara i enstaka fall vårdnadshavaren kan begära befrielse om det finns synnerliga skäl till det¹⁰. I samma proposition betonas det

¹⁰ I prop. 2009/10:165 står det att: En elev i en skolform som avses i 17 § får på begäran av elevens vårdnadshavare befrias från skyldigheten att delta i obligatoriska inslag i undervisningen om det finns synnerliga skäl. Ett sådant beslut får endast avse enstaka tillfällen under ett

emellertid att skolan ska i dialog med föräldrarna skapa förståelse för olika inslag i undervisningen. Undervisningen ska bedrivas i enlighet med den värdegrund som finns i läroplanerna. Därmed ska det inte förekomma inslag som kan uppfattas som kränkande för någon (ibid., s. 341). Detta sätter fokus på såväl samarbete med föräldrarna som utvecklandet av skolans interkulturella arbetsformer och undervisning utifrån elevgruppens mångfald.

6.2 Att hantera hedersrelaterad problematik i skolan

Hur hederskulturer påverkar skolans arbete mot diskriminering, och mot kränkande behandling samt jämställdhetsarbete är ett nytt forskningsområde. Det är svårt att finna forskning som fokuserar på hedersrelaterad problematik i skolan. Emellertid finns det annan skolforskning där problematiken omnämns. Några rektorer på mångkulturella skolor ansåg i en studie av deras arbete att hedersproblematiken utgjorde ett dilemma genom att det var svårt att balansera mellan svensk lagstiftning och familjens rätt att uppföstra sina barn – och att respektera olika kulturella uttryck. Rektorerna visste inte vad som var rätt i sådana situationer (Lahdenperä 2008).

6.2.1 Forskningsrapport

En forskningsrapport av Sabine Gruber (2007) som heter *I skolans vilja att åtgärda "hedersrelaterat" våld: etnicitet, kön och våld* från Linköping universitet¹¹ behandlar specifikt frågan om hur skolan och dess personal arbetar med att åtgärda hedersrelaterat våld.

Den här studien innehåller intervjuer och deltagande observationer från sammanlagt tretton skolor i fyra kommuner i Östergötlands län och genomfördes år 2005. De intervjuade är främst kuratorer och skolsköterskor som i studien benämns som elevvårdare.

Här är det således skolans s.k. övriga personal som inkluderar psykolog, speciallärare, talpedagog, fritidsledare, modersmåls lärare, kuratorer och skolsköterskor, m.m. som ingår i det empiriska materialet (Gruber, 2007, s. 78).

läsår. Rektorn beslutar om befrielse. Rektorn får inte uppdra åt någon annan att fatta sådana beslut (s. 47).

¹¹ www.isak.liu.se/cks/publikationer/filarkiv-serien-rapport/1.39951/Rapport_2007-1.pdf

Elevvårdare svarade på frågor hur deras erfarenheter av det våld som de själva, och som i olika dokument, kallas för "hedersrelaterat". Gruber har intresserat sig för vad elevvårdare vet om detta våld, deras kunskaper om det, hur de tillägnat sig dessa kunskaper och hur kunskaperna tillämpas i det konkreta arbetet som utförs i skolan.

Frågorna har också handlat om hur situationen ser ut på den enskilda skolan, både vad gäller förekomsten av flickor som utsätts för kontroll, hot och våld och skolpersonalens engagemang för detta ämne. Exempelvis handlar en fråga om huruvida det talas mycket om "hedersrelaterat" våld eller inte bland dem som arbetar i skolan eller inte (ibid., s. 79).

Grubers fältstudier genomfördes samtidigt som länsstyrelsen i Östergötland genomförde intensiva utbildningsåtgärder om hedersrelaterat våld och agerade intensivt för att skolorna skulle utarbeta handlingsplaner mot detta våld. De deltagande observationer som författaren genomförde skedde just i samband med dessa föreläsningar och utbildningsdagar.

Skolan som ett nav för insatser mot hedersrelaterat våld

Erfarenheter av våld som drabbar flickor med s.k. invandrarbakgrund varierar mellan skolor och mellan elevvårdare. Länsstyrelsens utbildningsinsatser och policydokument (t.ex. *Om våld i heders namn*) utgjorde en central källa till deras kunskaper om hedersrelaterat våld. Elevvårdarnas kunnande om våldet präglades också av att vara en erfarenhetsbaserad kunskap, med vilket författaren avser ett kunnande som i hög grad tar utgångspunkt i egna och andras konkreta arbete med hedersrelaterat våld, men sällan inbegriper kunskaper baserade på forskning (ibid., s. 18).

I de utbildningsinsatser och utbildningsdagar som Gruber deltog i, var det påfallande många talare som vittnade om att det våldet man talade om var ett våld som dels är separerat från "svenskhet", och som dels gällde vissa platser och vissa människor.

Gruber beskriver bl.a. en föreläsarens sätt att redogöra för hedersrelaterat våld som ett våld som har djupt kulturella traditioner, som nu kommit till Sverige. Konsekvensen blir att föreläsaren drar en tydlig skiljelinje mellan andras "patriarkala familjesystem", heders-traditioner och förtryck av kvinnor och svenska normer och värderingar som inte alls uppfattas så. Centralt för resonemanget är

idén om att hederskulturen och dess våld är avgränsad till vissa specifika geografiska platser, men att kulturen genom migration förflyttas till nya plaster, däribland Sverige. Den så kallade hedersproblematiken sägs alltså tillhöra de andra, men har numera även blivit ett problem vilket vi svenskar ställs inför och måste hantera (ibid., s. 23).

Summering av studiens resultat

I studiens avslutande kapitel summerar Gruber studiens centrala resultat, nämligen att elevvårdarnas svar och berättelser resulterat i ”en kulturaliserad förståelse som stigmatiserar” (ibid., s 73).

Ett genomgående tema i studien är att hedersrelaterat våld uppfattas som intimt förbundet med vissa kulturer, så kallade hederskulturer. Våldet framställs med andra ord som en i hög grad kulturell handling.

En första konsekvens av denna kulturalisering är att förståelsen av våld, hot om våld eller kontroll som flickor med invandrarbakgrund utsätts för i familjen har en benägenhet att homogeniseras, dvs. reduceras till en enda tolkningsram, nämligen kulturella förklaringar.

En andra konsekvens av fokuseringen på kultur är att våldet genomgår en partikularisering, dvs. att våld uppfattat som hedersvåld, särskiljs och separeras från andra former av våld som i sin tur kopplas samman med olika kategorier av människor: ”invandrare” respektive ”svenskar”.

Föräldrars eller andra vuxnas våld mot barn och ungdomar görs inte till en gemensam angelägenhet för skolans elever och deras föräldrar. Våld sammanförs med olika kategorier av människor och hedersvåld framställs som följd av detta som en särskild fråga, vilken adresseras till invandrarflickor, invandrapojkar och invandrarföräldrar.

Den tredje konsekvensen handlar om att den kulturaliserade förståelsen av våld eller hot om våld mynnar ut i en stigmatisering av hela grupper. I detta sammanhang har ungdomarna själva eller genom sina föräldrar en bakgrund från de geografiska områden där hederskulturen sägs vara förekommande. Stigmatiseringen tar sig uttryck i att invandrarflickor ses som presumtiva våldsoffer och att deras fäder och bröder ses som presumtiva våldsutövare.

Sammantaget, menar Gruber, att dessa konsekvenser bidrar till att skolans och elevvårdens arbete i stor utsträckning organiseras

med utgångspunkt från ett fördefinierat våld, kategoriserat som hedersrelaterat.

I den praktik som utvecklats med utgångspunkt från detta riskerar det individuella och specifika fallet att komma i skuggan av den uppmärksamhet som riktas mot att förstå, upptäcka och kunna hantera hedersrelaterat våld, som förefaller att utgöra ett för givet taget riktmärke som elevvården orienterar sitt arbete och sina insatser mot.

Därmed är det inte heller alltid den enskilda flickans situation som blir vägledande för de insatser som skolans elevvård vidtar. Det tycks snarare vara hennes etniska identitet och kön som blir bestämmande för de tolkningar som görs av den aktuella situation och hur bemötande och åtgärder kommer att utformas. Och detta är ett resultat av den homogenisering, partikularisering och stigmatisering som beskrivits ovan, menar Gruber (*ibid.*, s. 75).

Relation mellan policy och praktik

Avslutningsvis går Gruber in på frågan kring samspelet mellan policy, dvs. teori och praktik. Hon anser det angeläget att fästa uppmärksamhet på att länsstyrelsens policy kring hedersrelaterat våld fått en till synes stor genomslagskraft i elevvårdens förhållningssätt gentemot flickor som utsätts för våld eller hot om våld och kontroll i sina familjer.

I studien finns många exempel på att elevvårdare mer eller mindre radikalt har förändrat tidigare fungerade arbetsmetoder för att i stället följa länsstyrelsens direktiv och policy. Några elevvårdare blir osäkra och kan till och med underkänna mycket av sitt tidigare kunnande.

Iakttagelser som dessa, menar Gruber, väcker funderingar om vilken betydelse policy, direktiv, tillfälliga projekt och olika former av centrala satsningar får för den praktik som utvecklas och den hjälp som finns att tillgå för flickorna? Eller mer precist hur policy blir styrande för den praktik som utvecklas. Vad får elevvårdare att tämligen reservationslöst följa de instruktioner som tagits fram för åtgärder mot hedersrelaterat våld? Och vad får denna interaktion mellan policy – och praktikinivå för resultat?

Det som i den här studien talat sitt tydliga språk är att skolans åtgärder mot hedersrelaterat våld tenderar resultera i en praktik som både särskiljer och stigmatiserar. Och det sker oavsett hur

mycket välvilja och engagemang som inryms i elevvårdens ambitioner att åtgärda hedersrelaterat våld, eftersom insatserna ligger inbäddade i en kulturaliserad förståelse av våldet (ibid., s. 77).

6.2.2 Policydokument och rapporter

Vid sidan av olika forskningsrapporter och forskningslitteratur utifrån sociologiska, etnologiska eller kulturanthropologiska perspektiv om hedersrelaterad problematik, så har det de senaste tio åren också producerats relativt många skrifter, rapporter och dokumentationer om samma frågor.

Det är länsstyrelser och olika organisationer som ansvarat för produktion av handböcker, handledningar och skrifter från olika konferenser och seminarier om just hedersrelaterad problematik och som alla har koncentrerats på hur vi i samhället ska kunna komma till rätta med de här frågorna.

Exempel på dessa skrifter är:

- *När man krockar*, Länsstyrelsen i Uppsala län, 2008.
- *Rättigheter för alla?*, Ungdomsstyrelsen, 2008.
- *Om våld i hederns namn*, 2. rev. uppl., Länsstyrelsen Östergötland, 2008.
- *Hedersrelaterat våld och förtryck*, Länsstyrelserna, 2007.
- *Hedervärt*, Stiftelsen Kvinnoforum, 2006.
- *Hedersrelaterat liv*, Riksdagens tvärpolitiska SRHR-grupp, 2006.
- *Handbok i hedersproblematiken*, Länsstyrelsen i Blekinge län, 2005.
- *Låt oss lyssna*, Länsstyrelsen i Värmlands län, 2004.
- *Förtryck i hederns namn*, Rädda barnen, 2003.

Nästan alla av dessa skrifter riktar sig i första hand till personal inom socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt kvinnojourer, dvs. till dem som aktivt arbetar med hjälp och stöd till de drabbade. I några av dessa skrifter förmedlas också skolans roll som viktig och betydelsefull i frågan om hedersrelaterad problematik. Det finns således anledning att återkomma till just dessa skrifter.

6.2.3 Skolmyndigheternas litteratur

Inom ramen för skolans arbete med jämställdhet har *Myndigheten för skolutveckling* sedan 2004, och även nuvarande *Skolverket* haft som uppgift att rapportera om ”effekter av insatser mot kränkande behandling”. Skolverket rapporterade 2008 om den stora ökningen av anmälningar om diskriminering och kränkande behandling av elever, som hade kommit in till Skolverket år 2007 (Skolverket, 2008). I senare rapporter om diskriminering och trakasserier i den svenska skolan uppmanar Skolverket skolorna att fortsätta arbetet mot diskriminering och kränkande behandling eftersom tillståndet på många skolor uppfattas som allvarligt och oroväckande. I senaste kommentaren till två nya rapporter om ökad diskriminering och kränkande behandling på våra skolor (Skolverket, 2009a, 2009b), föreslår Skolverket regeringen att den ”ska se över lagstiftningen så att den blir entydig”. Skolverket kom 2009 ut med nya *Allmänna råd och kommentarer för arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling* (Skolverket, 2009).¹² Detta dokument lämnar ingen information eller riktlinjer om hur skolan ska förhålla sig till ”hedersrelaterad problematik”.

Myndigheten för skolutveckling står dock bakom två skrifter som riktar sig till rektorer, resp. skolan, om hur skolan kan arbeta med flickor och pojkar som lever i familjer med hedersrelaterade värderingar.

I *Hedersord till rektor*¹³, från år 2007, konstateras inledningsvis ”att det vi vet idag är att ungdomar vill ha mer stöd samt att skolans personal är osäker och behöver stöd”. Det berättas att ”flickor och pojkar som är utsatta för hedersförtryck kommer ofta från familjer som har slutit sig och är isolerade i Sverige. Man kan säga att familjens slutenhet och avsaknad av flexibilitet och dialog gör att det aldrig blir något utrymme för förhandling”.

I avsnittet *Hur kan skolan arbeta?* förmedlas att arbetet rör sig på tre nivåer. De är; 1) läroplansuppdraget; 2) blick för utsatthet hos elever samt, 3) när situationen är akut för flickan och/eller pojken. De två första nivåerna handlar om det förebyggande arbetet och är i högsta grad centrala för skolan.

Vad gäller nivå ett, så framhålls rätten till kunskap och att skolans arbete kring kvinnors och mäns villkor vilar på värdegrunden

¹² www.skolverket.se/publikationer?id=2268

¹³ www.skolverket.se/content/1/c6/01/25/55/151647_bokbox_webb.pdf

att jämställdhet är en del av FN:s mänskliga rättigheter. Vidare fastslås att även skolan tidigt skapar bra relationer med föräldrar.

Vad gäller nivå 2, så gäller det att göra en riskbedömning, som ställer krav på kompetens men också att lärare och personal inom elevhälsan har bearbetat sina egna värderingar. Vidare påpekas elevhälsans viktiga roll. Skolledningen tillsammans med lärare och elevhälsa behöver ha en gemensam strategi och policy för hur de ska agera. Samverkan innebär inte enbart samarbete med olika professionella utanför skolan, utan minst lika mycket inom skolan.

Ett sådant arbete kräver att skolsköterska, kurator, specialpedagog samarbetar med lärarna, att de rör sig i elevernas miljöer, att de samarbetar med de olika arbetslagen. Elevhälsans personal är ibland de första som märker när elever mår dåligt. Elevhälsan är det kitt som behövs för att samverka med socialtjänst, polis, barnpsykiatri med flera ska fungera.

Vad gäller nivå 3, när situationen är akut för flickan/pojken, när de hotas av familjen, när barnet ska sändas iväg till sitt hemland, blir bortgifta (eller som flicka blir könsstympad), då är det helt nödvändigt att skolan har ett väl uppbyggt samarbete med socialtjänsten.

Bra upparbetade kontakter med socialtjänsten behöver finnas, så att skolans personal känner sig trygg med socialtjänstens personal. Men även upparbetade kontakter med barn- och ungdomspsykiatrimottagning, ungdomsmottagning, polis, tjej- och kvinnoorganisationer är viktiga.

I detta dokument framförs avslutningsvis några slutsatser för skolan, där det förtydligas att om arbetet på alla tre nivåerna ska fungera, krävs en styrning från rektors sida. Styrning kring sex- och samlevnadsundervisning, ämnesövergripande arbete som jämställdhet, styrning kring stöd och handledning, kring kompetensutveckling och framför allt en styrning så att personalen tillsammans kan skapa en gemensam policy kring hur skolan ska agera i situationer när flickan eller pojken är hotad av sin familj och släkt.

I Myndigheten för skolutvecklingens bok *Starkare än du tror* från år 2003¹⁴ förklaras i inledningen att boken fyller två syften "Det ska vara till hjälp för var och en i skolan, som vill reflektera över frågor om kön, etnicitet och makt. Därför innehåller det texter om begreppet heder, om genusstrukturer och om makt och etnicitet. Texterna talar inte om hur saker är eller bör vara. De visar snarare på möjliga

¹⁴ www.skolverket.se/content/1/c6/01/26/97/e000109.dpt.pdf

sätt att själv försöka förstå hur saker har kunnat bli som de är. Vidare ska materialet visa på möjligheter och ge uppslag”.

Således förmedlar boken texter av två frilansjournalister samt två experter på frågor om elevers hälsa och lärande om saker av allmänt intresse för skolan under rubriker som t.ex. *Heder, skam, familj och makt; Pojkar och flickor i skolan; Att ta in föräldrarna blir ett förhållningssätt; Starta en dialog mellan barn och föräldrar* samt *Vårt killsnack är speciellt*.

6.2.4 Skolans roll i policydokument

Skolan som viktig plats för förebyggande arbete mot ”hedersrelaterat våld” omnämns specifikt i följande två skrifter: *Om våld i hederns namn*¹⁵ och *Hedervärt*.

I den första skriften finns ett avsnitt Skolans arbete mot *hedersrelaterat våld – en praktisk handledning*, där det framhålls att handledning i första hand riktar sig till rektorer och elevvårdspersonal:

Rektorerna är ansvariga för att barnkonventionen blir levande i skolans verksamhet och att skolan har en beredskap och en handlingsplan för att hantera de praktiska och principiella frågeställningar som aktualiseras av hedersproblematiken. En hantering på skolan som bygger på normala rutiner i elevvårdsärenden, framför allt tidig kontakt med föräldrarna, kan i vissa fall allvarligt skada den enskilda eleven som lever i en hederskultur... Avsikten med detta dokument är att vara ett stöd i skolans uppdrag att motverka kränkningar av mänskliga rättigheter samt att ge vägledning i enskilda typfall av hedersrelaterat våld och förtryck. Den allmänna mall som här presenteras ska kunna vara till hjälp vid utarbetande av lokala handlingsplaner för detta område. Grundbulten i såväl framtagandet av den lokala handlingsplanen som vid dess tillämpning är en tydlig ansvarsfördelning. Alla på skolan ska veta vem som gör vad för att hjälpa en flicka eller en pojke som lever i en hedersproblematik. Det är också viktigt att det finns en nära samverkan mellan de sociala myndigheterna med en tydlig roll- och ansvarsfördelning. Skolans ansvar är att uppmärksamma socialtjänsten på de elever som lever i en utsatt situation och med deras hjälp se till att barnet får ta del av sina rättigheter enligt barnkonventionen och svensk lagstiftning (Skollagen 2a §). (Om våld i hederns namn, s 12)

Vidare fastslås också att:

¹⁵ www.lansstyrelsen.se/NR/rdonlyres/037DC5EF-BB22-409C-88B3-F5DD2351A6E8/0/om_vald_2010.pdf

Skolan bör också fundera över hur samarbetet med föräldrarna kan bli bättre, särskilt i syfte att tidigt förebygga hedersrelaterat förtryck. Skolan uppfattas ofta som en neutral plats för möten och bör därför även användas så konstruktivt som möjligt för att förbättra barnets situation i förhållande till familjen. Detta är inte ett ansvar som skolan ensam ska ta, men genom samarbete med andra aktörer kan resultatet bli att barnets situation förbättras. Det är samtidigt viktigt att ha i åtanke att skolan ofta är en frizon för flickor och pojkar som lever med ett begränsat livsutrymme. Därför är det inte alltid lämpligt att anordna möten eller andra aktiviteter för föräldrar i skolans lokaler. (ibid. s. 13)

Nästa stycke beskriver skolans uppgift där det framgår att skolans uppgift är att agera förebyggande och därmed motverka förtryck av mänskliga rättigheter.

En viktig del av handlingsplanen är beskrivningen av hur skolan i sin undervisning ska främja elevens lagstadgade rättigheter. Enligt diskrimineringslagen (2008:567) är det ett krav att alla skolor ska ha en likabehandlingsplan.

Vad gäller skolans uppgift att reagera vid upptäckt av hedersrelaterat förtryck, så är

en förutsättning för att skolan ska kunna hjälpa flickor och pojkar som utsätts för hedersrelaterat förtryck att någon på skolan ser och förstår vad som händer. Att upptäcka elever utsatta för hedersförtryck är således en viktig uppgift för skolan. Det är då nödvändigt att skolans personal har en grundkunskap om hederskulturens mekanismer, dess starka patriarkala bakgrund och dess kollektiva och kompromisslösa krav på flickors kyskhet. (ibid., s. 16)

För att kunna upptäcka elever som är utsatta för hedersförtryck lämnas viktiga *observationspunkter* för antingen flicka eller pojke. Under rubriken *Handläggningsrutiner vid olika typfall av förtryck i heders namn – hjälp till de elever som behöver och vill ha stöd*, beskrivs avslutningsvis fyra situationer som kan vara till stöd för berörd personal.

1. Omyndig flicka eller pojke utsatt för brott (olaga tvång, hot eller våld).
2. Omyndig flicka/pojke i riskzon – inte utsatt för brott.
3. Myndig ung kvinna/man utsatt för brott (olaga tvång, hot eller våld).
4. Myndig ung kvinna/man inte utsatt för brott.

I skriften *Hedervärt: att arbeta med ungdomar om heder*¹⁶, finns kapitel 3: *Att arbeta förebyggande inom skolan* där skolans arbete med hedersrelaterad problematik beskrivs som ett förebyggande arbete och är därmed ”många gånger ett svårt arbete som kan upplevas otacksamt...det sker ofta i skymundan och dessutom blir det ibland ifrågasatt eftersom man väljer att gå in och belysa något som kanske ännu inte är ett problem eller som åtminstone inte är ett synligt problem”. Anledningen till att arbeta förebyggande är just för att motverka att problem uppstår.

Kapitlet betonar vikten av att all personal som arbetar med hedersfrågor på skolorna får stöd från sin egen ledning. ”Det är oerhört svårt, nästan omöjligt, att arbeta förebyggande kring olika frågor om skolans ledning inte stödjer detta”.

Under rubriken *Skolan en viktig arena* skrivs att

Alla som arbetar i skolan säkert har hört tusen gånger att skolan är den bästa och viktigaste arenan för att arbeta förebyggande. Detta kan gälla allt ifrån alkohol- och drogförebyggande arbete till att arbeta mot mobbning bland skolelever. När det gäller hedersrelaterat våld är skolan så viktig eftersom det är den enda säkra miljö där vi vet att vi kan fånga in ungdomar som lever med hedersnormer... det stora ansvaret kan säkert upplevas som övermäktigt av många som arbetar inom skolan. Det är som om samhället lägger hela ansvaret för det förebyggande arbetet på skolan och dess personal. Då kan det bli så att personalen på skolorna ges många och tunga arbetsuppgifter utan att få resurser, handledning och annat stöd för att klara av detta. (Hedervärt, 2006, s. 17)

Under rubriken *Intern och extern samverkan* betonas att det är en stor fördel om olika yrkesgrupper involveras i arbete, såsom kuratorer, skolsköterskor och kamratstödjare. Samverkansarbetet med bl.a. socialtjänsten och polisen har ofta vid flera tillfällen bedrivits i skolornas lokaler i samband med studiedagar etc., något som har uppskattats av personalen.

6.2.5 Utbildning i hedersrelaterad problematik

Skolverket har de senaste åren ansvaret för fortbildning i hedersrelaterad problematik för yrkesverksamma lärare, skolledare och rektorer. Detta enligt ett uppdrag från Utbildningsdepartementet från 2008 om att erbjuda skolledare i grundskola- och gymnasieskola

¹⁶ www.skolverket.se/content/1/c6/01/25/55/hedervart_final.pdf

fortbildning om problematiken kring s.k. hedersrelaterat våld och förtryck.

Detta har under åren 2009 och 2010 skett i form av s.k. fyradagarskurser samt en 7,5 högskolepoängskurs vid Stockholms universitet.

Fortbildning av rektorer och skolledare

Fortbildning av rektorer har skett genom s.k. fyradagarskurser som vänder sig till skolledare på en grund- gymnasie- eller särskola. Kursen kallas för *Hedersrelaterad problematik - om skolans ansvar och möjligheter* och består av fyra heldagar (2 x 2 dagar) och har genomförts på internat. En första omgång av kursen fanns plats läsåret 2009/2010 och genomfördes på 7 platser. Det var hos Göteborgs universitet, Karlstads universitet, Linköpings universitet, Malmö högskola, Umeå universitet, Uppsala universitet samt hos Skolverket i Stockholm.

De universitet och högskoleorter i Sverige som gav den dåvarande rektorsutbildningen anlätades för att genomföra fortbildningen. De anses ha god kunskap om skolledarens roll och arbete och föreläsare på kursen kom således från det lärosätet som ansvarade för den tidigare rektorsutbildningen.

Syftet med kursen är att skolledaren ökar sin kännedom om de skilda perspektiv som kunskapsområdet rymmer. Därvid utvecklar skolledaren sin medvetenhet om egna och medarbetarens föreställningar och förhållningssätt samt ökar sin beredskap att handla (*Läroplansuppdraget*). Skolledarens uppdrag innebär att hävda läroplanen, barnkonventionen och varje elevs rätt till undervisning och ett liv fritt från kränkningar. Det förutsätter ett förebyggande arbete med ett interkulturellt perspektiv tillsammans med skolpersonal, elever och föräldrar (*Blick för utsatthet*). Skolledaren ska öka sin kompetens att tolka signaler och skärpa sin blick för elevers utsatthet för att leda skolans utveckling av sådana processer och stödfunktioner som krävs för arbete med hedersrelaterat våld och förtryck. Skolledaren ska skapa en beredskap för att bedöma och agera i akuta situationer (*När situationen blir akut*). Fortbildningskursen är utarbetad av Skolverket i samarbete med dessa högskolor och universitet.

Den andra omgången av kursen fanns plats under året 2010 och anordnades av följande lärosäten: Göteborgs universitet, Karlstads uni-

versitet, Linköpings universitet, Linnéuniversitetet, Malmö högskola, Uppsala universitet samt Umeå universitet. Sammanlagt har den här kursen under åren 2009 och 2010 anordnats vid 20 olika tillfällen och totalt har ca 600 skolledare och rektorer deltagit i de här fyradagarskurserna, vilket dock är ett relativt begränsat antal sett i relation av skolans totala antal av 7 689 rektorer/skolledare¹⁷.

Jämställdhet och hedersrelaterat förtryck i skolans värld

Skolverket har erbjudit kursen Jämställdhet och hedersrelaterat förtryck i skolans värld, 7,5 högskolepoäng till skolor i Stockholm, Uppsala, Södermanland och Västermanlands län. Den vänder sig till yrkesverksamma lärare inom grundskola, gymnasium och vuxenutbildning. Kursen kännetecknas av fortlöpande reflekterande växelverkan mellan kursens teoretiska delar och de praktiker kursdeltagarna är verksamma i. Syftet med kursen är att den studerande utvecklar förmågan att:

- Visa förståelse för problematiken kring hedersrelaterat våld och förtryck,
- Analysera denna problematik i förhållande till skolans jämställdhetsmål, kunskapsuppdrag och fostransuppdrag,
- Reflektera över den egna praktiken och utveckla en professionsetisk medvetenhet.

Kursens lärare är Astrid Schlytter, lektor i rättsvetenskap samt Kirsten Grönlien, lektor i professionsetik och religionsdidaktik. Kursen anordnades åren 2009 och 2010 och totalt har ca 43 yrkesverksamma lärare i grund-, gymnasie- och vuxenutbildning samt personal från elevhälsan deltagit i kursen. Under hösten 2010 kommer en liknande kurs att starta på Malmö högskola som lokal kurs.

Sammanfattningsvis beskrivs i det här kapitlet skolan som oerhört viktig i dess förebyggande arbete vad gäller arbetet med hedersproblematik. Det förutsätter att skolan ska ha välfungerande lika-behandlingsplaner för arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling. Det läggs stort ansvar på skolans rektorer och skolans elevvårdspersonal (som elevhälsans personal), därtill betonas nödvändig-

¹⁷ Enligt Skolverket fanns under läsåret 2009/2010 i grundskolan 4 335 rektorer och 1 338 övrig skolledning samt i gymnasieskolan 1 461 rektorer och 555 övrig skolledning

heten av ett välfungerande samarbete med både föräldrar och olika yrkesgrupper ute i samhället.

7. Sammanfattande reflektioner och förslag till åtgärder

7.1 Integrationspolitik och skolan

Utifrån de skrifter och forskningsrapporter om hedersproblematik i skolan som vi har redovisat, kan vi konstatera att skolan anses utgöra en mycket viktig arena eftersom skolan når alla barn- och ungdomar och kan därmed arbeta förebyggande. Skolan är dessutom en samhällelig institution där det i olika styrdokument anges hur den *svenska barnuppfostran* ska gestaltas. I läroplaner och kursplaner för olika ämnen gestaltas även den ideala eleven med olika färdigheter och kunskaper. Det som emellertid framträder som problematiskt med de olika målen i dessa styrdokument blir hur skolan i sitt praktiska arbete ska integrera jämställdhetsmålen med samhällets integrationsmål utifrån mångfalden och olika antidiskrimineringslagar.

Vi har i Sverige en officiell integrationspolitik som också styr alla typer av verksamheten i landet. I regeringens skrivelse *Egenmakt mot utanförskap – regeringens strategi för integration* (Regeringens Skrivelse 2008/09:24)¹⁸ lyfts fram fyra övergripande mål med integrationspolitiken:

¹⁸ www.sweden.gov.se/content/1/c6/11/12/80/dcbafb1f.pdf

1. lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund,
2. en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund,
3. en samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt för olikheter inom de gränser som följer av samhällets grundläggande demokratiska värderingar och som alla oavsett bakgrund ska vara delaktiga i och medansvariga för, och
4. ett samhälle fritt från diskriminering.

Tankemässigt finns det en stark koppling med hedersproblematik i samhället och i skolan och med bristande jämställdhet för ”invandrade” flickor och kvinnor. Hedersproblematiken kan därmed bli enbart en genusfråga där flickor anses vara offer och pojkar eller män ses som förövare

I ljuset av denna ståndpunkt beskrivs den ”manliga invandrarkulturen” med många negativa förtecken och som en kultur med våld och förtryck av kvinnor. ”Invandramannen” kan uppfattas som ett problem vars beteende skiljer sig från den normala ”manliga svenska kulturen”.

Detta synsätt kan emellertid bli problematiskt inte enbart på grund av sin ”andrafiering” och stigmatisering av invandrade män utan även med tanke på att samarbete mellan skola och hem, måste ha mångfalden som utgångspunkt. Vilka värderingar och synsätt i detta samarbete mellan skola och hem blir betraktade som normala eller onormala? Vilka beteenden och värderingar av vissa familjer blir accepterade och respekterade av skolan? Vilka individer som kan representera olika minoritetskulturer ska skolan samarbeta med och vilka individer ska skolan försöka att ”emancipera” eller räddas ifrån?

I Anders Hanbergers utvärdering av regeringens insatser och handlingsprogram mot hedersrelaterat våld under åren 2003-2007 konstaterar han att de undersökta handlingsprogrammen har en stark normativ och endimensionell utgångspunkt som ser flickor som offer och pojkar som förtryckare (Hanberger 2008 & 2010). Det fanns i hans utvärdering få tecken på att en ”mångkulturell” eller interkulturell förståelse för olika former av värden eller former av uppfostran, kunde ha bidragit till problemens lösningar. ”Västerländska värden” uttryckt i begrepp som individualism, individens frihet och självbestämmande utgjorde inte enbart analysen för pro-

blemen, de framställdes också som själva lösningen på problemen. I Hanbergers genomgång av olika åtgärder kunde han bl.a. konstatera att de s.k. säkra hus som finansieras av kvinnoorganisationer, och som kunde vara en form av säkerhet för flickor som varit utsatta för "hedersrelaterat förtryck och våld", inte underlättade någon kontakt med flickornas familjer.

I frågebatterierna till lärare och föräldrar samt i myndigheternas anvisningar till hur problemen ska hanteras är utgångspunkten nästan alltid vår "svenska barncentrerade uppfostran", dvs. en uppfostran där individen står i centrum.

Detta kan lätt kollidera med en uppfostran som förekommer i många andra kulturer utanför Norden, dvs. en "familjecentrerad uppfostran" (jfr. Heden & Lahdenperä, 2000). I en sådan uppfostran utgår familjen som en kollektiv enhet och ett socialt fungerande system.

I en "familjecentrerad barnuppfostran" ses barnet mer som en del av familjen och föräldrarna uppfattas som ansvariga för beslutsfattande i familjen. Föräldrar uppfattas också som betydelsefulla för att både kunna älska och kontrollera barnen.

I en svensk individ- och barncentrerad barnuppfostran är det ofta det enskilda barnets behov som styr och påverkar beslutsfattande i familjen. Samtidigt ses inte längre enbart föräldrar som ansvariga för barnen utanför hemmet, eftersom vi i dagens samhälle förutom lärare har en mängd andra professioner, som förskollärare, barnskötare, fritidspedagoger, skolpsykologer, kuratorer, skolsköterskor, specialpedagoger, studie- och yrkesvägledare, m.m., som på olika sätt arbetar för barnens bästa både i skolan och utanför skolan. Någonting som vi i Sverige betraktar som något legitimt och självklart. Men vi vet att detta inte vanligtvis förekommer i samma omfattning i många länder utanför Europa.

Att betrakta hedersrelaterad problematik enbart som en jämställdhetsfråga där flickorna ska emanciperas från patriarkaliskt förtryck, innebär att bortse från faktum att alla familjemedlemmar i ett familjecentrerat barnuppfostringssystem är involverade, såväl mammor som systrar och kan ha sin del i "förtrycket". I detta synsätt bortser man också ifrån att pojkarna likaså kan vara föremål för samma förtryck med tvångsgifte eller strikta regler för passande könsumgänge.

I ett dokumentärprogram som hette *Sämre än djur: homosexualitet och hederskultur* som visades i SVT fick allmänheten en bild av hur

även homosexuella pojkar kan vara föremål för hedersrelaterat förtryck¹⁹.

Det kan bli så att ju mer skolan och samhället försöker ”befria” en enskild person från sin familj, desto mer kommer familjen att isolera sig och försvara sig, vilket paradoxalt nog kan utöka problemen genom hårdare patriarkaliska motreaktioner (se kap. 5).

¹⁹ *Sämré än djur - Homosexualitet och hederskultur är en dokumentärfilm* av Oscar Hedin. Den visades i SVT 1 och SVT 2 tre gånger i oktober 2009 och fyra gånger i augusti 2010.

7.2 Det viktiga samarbetet mellan skola och föräldrar

Hur ska skolan arbeta för att involvera hela familjen så att man kan tydliggöra och begripliggöra grundläggande värden som demokrati, medbestämmande och jämställdhet och varje människans egenvärde²⁰ i svensk barnuppfostran och den svenska skolan?

En av barriärerna till att skolan kan ha svårt att nå ut till alla familjer med föräldrar som har en icke-svensk kulturell bakgrund, kan vara att dessa föräldrar kan känna sig osäkra på hur de i Sverige ska uppfostra sina barn. Deras kunskaper om den svenska skolan och samhället kan av naturliga skäl vara begränsade. Barnen i dessa familjer förvärvar snabbt kunskaper i svenska och om hur den svenska skolan är organiserad. Barnen kan därmed få en maktposition i relation till föräldrarna vad gäller kontakt med lärare och skolan.

Många forskare har skildrat föräldrarnas utsagor om kontakten med skolan där dessa möten beskrivs som frustrerande och problematiska (Bouakaz, 2007; Nilsson, 2008). Avsaknaden av en djupare kunskap om skolan och dess pedagogiska verksamhet gjorde att föräldrar distanserade sig från skolan som de inte förstod sig på (Nilsson, 2008). Föräldrar saknade inte engagemang för sina barns skola, men de hade inte tillgång till det kulturella kapitalet om svensk skola, skriver Nilsson (Ibid.).

I sin undersökning om utökat föräldraengagemang i Malmö konstaterade Laid Bouakaz (2007) att de arabisktalande föräldrarna vill veta mer om den svenska skolan, vill gärna få respekt för sin kultur och traditioner, vill ha samma regler och synsätt till barnen, religiös tolerans och veta mer om andra kulturer. De var rädda att barnen skulle hamna i kriminalitet och börja umgås med droger. Därför uttalade de en stor önskan att kunna kontrollera barnen och hindra dem att delta i aktiviteter som de uppfattade som riskfulla.

Vill man påverka föräldrar och indirekt deras barn måste skolan hitta former för samarbete som upplevs som naturliga för både personal, elever och föräldrar. Att samarbeta med föräldrar från t.ex. en arabisktalande kultur kan av skolans personal uppfattas som särskilt svårt, mycket beroende på de skilda förväntningar och förutsättningar som förekommer inför ett s.k. föräldramöte. Ett sådant möte kan av föräldrar uppfattas som ett möte där skolans personal vill kontrollera eller inspektera föräldrarna medan lärare

²⁰ Se *Värdegrund och samhällsutveckling* (2000, s 19-38) av Hedin & Lahdenperä där det finns beskrivning av grundläggande värden i den officiella uppfostran av barn och ungdomar i Sverige.

ofta vill träffa och prata med föräldrarna främst för att se om de kan hjälpa till.

För att kunna ha ett bra samarbete med både elever och föräldrar, bl.a. för att kunna ta reda på hur pass mycket eleverna lever i ett hedersrelaterat förhållande med sina föräldrar/sin familj, så bör skolan med mångkulturella elever och föräldrar ha ett välfungerande *interkulturellt* samarbete med både elever och föräldrar.

Utifrån ett interkulturellt perspektiv är det nödvändigt att kunna kommunicera och förstå varandras kulturella ståndpunkter för att sedan hitta en lösning som bägge parter kan acceptera. Därvid behövs personer som känner sig hemma i båda kulturerna och kan förmedla och begripliggöra det som är problematiskt och orsakar konflikter.

För att kunna begripliggöra de grundläggande värdena i den svenska värdegrunden och lagstiftningen för familjen, är det bra att involvera modersmållärare eller andra flerkulturella personer som brobyggare eller kulturförmedlare. Skolpersonalen behöver likaledes få förståelse för föräldrarnas värderingar och känslor – speciellt den rädsla som är förknippad med att vara förälder i ett nytt land med ”försvagad föräldraroll”.

Det är inte helt problemfritt om skolan och samhället underminerar föräldrarnas ansvar och auktoritet. Målet för skolans och stödfunktionernas interkulturella arbete är att hjälpa dem att utveckla sitt föräldraskap i enlighet med de värderingar som är centrala i Sverige. För denna interkulturella integrationsprocess behövs även flerkulturella personer som utgör förebilder för både elever som föräldrar (se Alfakir & Lahdenperä & Strandberg, 2010).

I familjer där föräldrar sedan hittar en balans mellan de egna värderingarna och det nya samhället kan barnen känna sig trygga och lära sig att plocka det bästa från båda kulturerna. I en trygg miljö kan ungdomar, med stöd från sina föräldrar, utveckla sin egen identitet med förankring både i sin egen etniska grupp och i majoritetssamhället. Eleverna kan gå över från att leva *mellan* två världar till att leva *med* två eller flera världar.

7.3 Behovet av praktisk kunskap

I anvisningar om hur skolan ska hantera hedersproblematik uppmanas skolan att upprätta både handlingsplaner och åtgärdsplaner. Varje skola ska ha en likabehandlingsplan som Skolinspektionen ska kunna inspektera. Risken med dessa planer är att skolans ledning främst blir tjänstemän, dvs. att man börjar prioritera att arbeta ”dokumentorienterat” (Grip, 2010, s. 91), dvs. lägga tyngdpunkten i arbetet med att upprätta dokument i stället för att utföra eller utveckla ett praktiskt värdegrundsarbete med elever och föräldrar.

Det är inte enkelt att fastställa och utarbeta ett arbete som har en tydlig relation mellan de olika planerna och skolans praktik (Lahdenperä, 2008).

Dessutom finns bland åtgärdsbeskrivningar ett påtalat behov av att kunna lämna mer kunskap och information om hedersproblematik. Det praktiska arbetet på olika verksamhetsnivåer får däremot i myndigheternas anvisningar en mer oansenlig roll.

Av den anledningen vore det önskvärt att det skulle finnas mer praktiknära forskning som syftar till att både kartlägga och utveckla nyare arbetsmetoder i skolan där skolpersonalen är med i forskningsprocessen.

Utifrån denna forsknings- och kunskapsöversikt kan vi konstatera att det finns alldeles för lite forskning om hedersrelaterad problematik i skolan, såväl om förekomsten, samt hur den påverkar skolans arbete och hur skolorna ska kunna tackla problemen. När vi arbetade med denna kunskaps – forskningsöversikt kom vi i kontakt med flera kommuner där man arbetar med hedersrelaterad problematik²¹.

På fältet finns således både värdefulla praktiska och erfarenhetsbaserade kunskaper om hur problemen har hanterats och som skulle kunna komplettera den bild som kommer fram i den här forskningsöversikten.

För att emellertid få tillgång till denna erfarenhetsbaserade kunskap behövs flera olika forskningsinsatser och forskningsjämförelser, eventuellt också med internationella jämförelser.

Vi kan konstatera att *hedersrelaterad problematik i skolan* är ett mycket komplext område som berör många olika ”meningssystem”, som mer eller mindre har känsloladdade bottnar. Hur man talar om problemen, utifrån vilket perspektiv problemen betraktas,

²¹ Exempelvis i Västerås finns IDA – projekt där det bedrivs praktiskt arbete med hedersrelaterad problematik utifrån ett interkulturellt synsätt. Se: <http://www.idasidan.se/>

vilka grupper och vilken benämning man har för att beskriva problemen, allt detta blir problematiskt inom skolans ramar.

Hedersrelaterade problem som skolpersonal uppfattar eller upptäcker upplevs av skolpersonal som riskfyllt med tanke på stigmatisering och rädsla för främlingsfientlighet och ökning av fördomar. Detta får inte på något sätt hindra skolpersonalen att ta itu med problemen och att vara observanta på vad hederstänkande kan medföra. Både förebyggande värdegrundsarbete beträffande jämställdhet och åtgärdande arbete med hedersrelaterat förtryck kan inte negligeras på grund av rädsla för föräldrarnas reaktioner eller rädsla för att skapa etniska motsättningar. Hederstänkande får inte heller stå i vägen för alla elevers rätt till kunskap oberoende av kön, etnicitet etc.

Hedersproblematiken i skolan berör olika sfärer: först det statliga området med både en skol- och jämställdhetspolitik, sedan den enskilda familjens sfär med familjeliv och föräldrar som har ett ansvar för barnens uppfostran, sedan individens enskilda sfär; sexualitet, relationen mellan könen, fritidsliv, livsåskådning, delaktighet i samhället. Allt detta är enskilda *och* sammanhängande delar av människan som helhet och dess omgivning²².

Det finns skilda uppfattningar om alla de aspekter som rör dessa olika sfärer bland invånare i Sverige oberoende av etnicitet och bakgrund. Därför är det viktigt att arbeta med jämställdhetsfrågor i olika skolkontexter såväl i monokulturella skolor som i multi-etniska skolor. Skolan är en plats som når alla och en plats där olika meningskonflikter kan uppstå och där vi genom omprövning av idéer, föreställningar, trosuppfattningar, fördomar och värderingar kan bidra till ett kunskaps- och kompetensutvecklande arbete för både lärare och elever, som i sin tur kan bidra till olika lösningar på värdegrundsdilemmat som nämnts ovan.

Vad ska staten i ett demokratiskt och pluralistiskt samhälle med sina institutioner bestämma över och vad tillhör familjens och individens sfärer är frågeställningar som måste problematiseras och diskuteras ytterligare och också omformuleras.

Personalen i skolan, och speciellt rektorer, kan ofta hamna i ett dilemma mellan den svenska jämställdhetslagstiftningen, familjens värderingar och barnens behov av tillhörighet och omvårdnad.

²² Ett dilemma som skolan alltid befinner sig i när det uppstår situationer där hedersrelaterat våld blir synligt eller märkbart hos skolans elever, är faktum att det är föräldrar som har rätt att bestämma över sina barn under 18 år. Skolan kan bestämma över innehållet i skolans undervisning, men utanför skolan är det föräldrar som bestämmer över sina barn under 18 år.

Av den anledningen behövs det också mer praktiskt orienterad pedagogisk forskning som är kopplad till rektorsrollen och hur skolledningen kan förändra lärandemiljön till en mer interkulturell och inkluderande miljö (se Lahdenperä, 2008;Lorentz, 2010).

Denna forsknings- och kunskapsöversikt har inget anspråk på att vara uttömmande, utan vill vara en början till att närma sig kunskapsområdet. Förhoppningsvis kan den dock inspirera att undersöka och lära mer om s.k. hedersproblematik. Samtidigt som den vill bidra till att öka skolans kunskap om hur den på ett pedagogiskt och ansvarsfullt sätt kan bidra till att utveckla ett interkulturellt pedagogiskt förhållande till s.k. hedersrelaterad problematik i skolan.

Referenser

- Akpınar, Aylin (1998). *Male's honour and female's shame: gender and ethnic identity y constructions among Turkish divorcées in the migration context*. Uppsala: Uppsala University: Dept. of Sociology.
- Al-Baldawi, Riyadh (1998) Migration och familjestruktur. I: N. Ahmadi (red.). *Ungdom, kulturmöte, identitet*. Stockholm: Liber.
- Alfakir, Nabila & Lahdenperä, Pirjo & Strandberg, Max (2010). Interkulturella föräldramöten. I: P. Lahdenperä & H. Lorentz (red.). *Möten I mångfaldens skola: interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Alinia, Minoo (2004). *Spaces of Diasporas: Kurdish identities, experiences of otherness and politics of belonging*. Göteborg: Department of Sociology, Göteborg University.
- Andersson, Berit & Lundberg, Magnus (2000). *Våld mot invandrar-kvinnor: kvinnors berättelser och socialtjänstens strategier*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Bouakaz, Laid (2007). *Parental Involvement in School. What hinders and what promotes parental involvement in an urban school*. Malmö studies in educational sciences, No. 30, Malmö högskola.
- Bourdieu, Pierre (1999). *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Brune, Ylva (2001) (red). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Carbin, Maria (2010). *Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm's universitet. Statsvetenskapliga institutionen, Serie: Stockholm studies in politics.

- Combating patriarchal violence against women: focusing on violence in the name of honour: report from the international conference, Stockholm, 7-8 december 2004* (2005). The Swedish ministry of justice and The Swedish ministry for foreign affairs. Regeringskansliet, Government Offices.
- Darvishpour, Mehrdad (2010). Mannens maktförlust vid migrationen – en del i ”hedersförtryck” och konflikter inom invandrade familjer. I: M. Hansson (red.). *Perspektiv på manlighet och heder*. Stockholm: Gothia Förlag AB.
- Darvishpour, Mehrdad (2008). Kön- och generationskonflikter inom Invandrade familjer: utifrån ett intersektionellt perspektiv. I: M. Darvishpour & C. Westin (red.). *Migration och etnicitet: perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Darvishpour, Mehrdad & Westin, Charles (red.). (2008). *Migration och etnicitet: perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Darvishpour, Mehrdad (2006). ”Invandrarflickor” som fyrdubbelt förtryckta?: en intersektionell analys av generationskonflikter bland ”invandrarfamiljer” i Sverige. I: Hedetoft, U. & Petersson, B. & Sturfelt L. (red.). *Bortom stereotyperna?: Invandrare och integration i Danmark och Sverige*. Utgiven i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet. Stockholm: Makadam förlag.
- Darvishpour, Mehrdad (2004a). *Invandrarkvinnor som bryter mönstret: hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen*. Malmö: Liber.
- Darvishpour, Mehrdad (2004b). Makt eller uppfostran. I: *Invandrare och minoriteter 2004:2*.
- De los Reyes, Paulina & Martinsson, Lena (red.) (2005). *Olikhetens paradigm: intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- De los Reyes, Paulina (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland?: våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- Dagens Nyheter 31 maj 2009. Debattartikel: Slut med befrielse från skolans sexualundervisning. Regeringskansliet. Björklund, Jan; Sabuni, Nyamko.
- Eduards, Maud (2002). *Förbjuden handling: om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber ekonomi.

- Eldén, Åsa (2003). *Heder på liv och död: våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Sociologiska institutionen. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Frønes, Ivar (2001). *Skam, skyld og ære i det moderne. I: T.Wyller (red.). Skam: perspektiv på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS.
- Gergen, Kenneth J. (1985). The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. In *American Psychologist*, 40 (3), 266–275.
- Ghadimi, Mariet (2007). Om kravet på oskuld: en studie av flickors respektive pojkaras föreställningar. I: *Socialvetenskapligt tidskrift nr 2007:1*, s 20–46.
- Ghorashi, Halleh (2003) *Ways to survive, battles to win: Iranian women exiles in the Netherlands and the United States*. New York: Nova Science Publishers, inc.
- Grip, Lena (2010). *Likhetens rum – olikhetens praktik: om produktion av integration i fyra svenska kommuner*. Karlstads universitet. Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper, Kulturgeografi. Karlstad University Studies 210:2.
- Gruber, Sabine (2007). *I skolans vilja att åtgärda "hedersrelaterat" våld: etnicitet, kön och våld*. Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier, Rapport 2007:1.
- Hanberger, Anders (2010). Multicultural Awareness in Evaluation: Dilemmas and Challenges. In *Evolution*, 16 (2), 177–191.
- Hanberger, Anders (2008). *Regeringens insatser mot hedersrelaterat våld 2003-2007: slutrapport från den nationella utvärderingen*. Anders Hanberger, Mehdi Ghazinor & Gunilla Mårald. Umeå universitet: Centrum för utvärderingsforskning. Serie: Evaluation reports. Umeå Centre for Evaluation Research.
- Hansson, Merike (2010). Den förödande skammen. I: M. Hansson (red.). *Perspektiv på manlighet och heder*. Stockholm: Gothia Förlag AB.
- Hedersmord: tusen år av hederskulturer* (2005). Kenneth Johansson (red.), Lund: Historiska media (Lagerbringsbiblioteket).

- Hedersord till rektor.* (2007). Om din skolas ansvar och möjligheter i frågor om heder, familj, kön och makt. Stockholm: Myndigheten för Skolutveckling.
www.skolverket.se/content/1/c6/01/25/55/151647_bokbox_webb.pdf
- Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt* (2010). Uppsala Universitet, nationellt centrum för kvinnofrid, NCK-rapport 2010:1.
- Hedervärt: att arbeta med ungdomar om heder* (2006) Stockholm: Kvinnoforum.
www.skolverket.se/content/1/c6/01/25/55/hedervart_final.pdf
- Hedin, Christer & Lahdenperä, Pirjo (2000). *Värdegrund och samhällsutveckling*. Stockholm: HLS Förlag.
- Honour related violence within a global perspective: mitigation and prevention in Europe* (2004). Stockholm: Stiftelsen Kvinnoforum.
- Interkulturella perspektiv: pedagogik I mångkulturella lärandemiljöer* (2006). H. Lorentz & B. Bergstedt (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Kenneth (red.). (2005). *Hedersmord: tusen år av hederskulturer*. Lund: Historiska Media.
- Kamali, Masoud (1999). *Varken familjen eller samhället: en studie av invandrarungdomars attityder till det svenska samhället*. Stockholm: Carlsson.
- Koçtürk-Runefors, Tahire (1991). *En fråga om heder: turkiska kvinnor hemma och utomlands*. Stockholm: Tiden.
- Lahdenperä, Pirjo (1997). *Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter?: en textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*. Lärarhögskolan i Stockholm. Stockholm: HLS Förlag.
- Lahdenperä, Pirjo (2004). Interkulturell pedagogik – vad, hur och varför? I: P. Lahdenperä (red). *Interkulturell pedagogik i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur. (s.11-33).
- Lahdenperä, Pirjo (2008). *Interkulturellt ledarskap – förändring i mångfald*. Lund: Studentlitteratur.
- Lange, Anders (2008). *Lärarnas iakttagelser rörande förekomst av "hedersrelaterat förtryck" i skolorna*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Lange, Anders & Westin, Charles (2003). *Ungdomen om invandringen*. Stockholm: Univ., Centrum för invandringsforskning. Rapport Forskningsgruppen för studier av etniska relationer, social kognition

- och tvärkulturell psykologi, Pedagogiska institutionen och Centrum för invandringsforskning, Stockholms universitet.
- Lauritsen, Kirsten (1996). *Ektenskapet som arena for endring: forhandlinger og strategier i nokre iranske flyktningfamilier i Norge*. Trondheim: SINTEF Ifim.
- Lindstedt Cronberg, Marie (2005a). Dagens hedersmord kontra nordiska kvinnors historia. I: K. Johansson (red.). *Hedersmord: tusen år av hederskulturer* (2005). Lund: Historiska media (Lagerbringsbiblioteket).
- Lindstedt Cronberg, Marie (2005b). Mäns våld mot kvinnor i 1800-talets Sverige: hustrumisshandel som manlig ritual. I: E. Österberg & M. Lindstedt Cronberg (red.). *Kvinnor och våld: en mångtydig kulturhistoria*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lindstedt Cronberg, Marie (2008). Heder och ära i tidigmodern tid. I: M. Lindberg Cronberg & C. Stenqvist (red.). *Förmoderna livshållningar: dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lorentz, Hans (2009). *Skolan som mångkulturell arbetsplats: att tillämpa interkulturell pedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lorentz, Hans (2010). Mot framtidens mångkulturella skola. I: P. Lahdenperä & H. Lorentz (red.). *Möten i mångfaldens skola: interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Lpf 94: *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolorna*. Lpo 94: Lpf 94 Sverige. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Melhuus, Marit (2001). Hvilken skam uten ære? I: T. Wyller (red.). *Skam: perspektiv på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS.
- Mojab, Shahrzad & Abdo Nahla (red.) (2004). *Violence in the name of honour: theoretical and political challenges*. Istanbul Bilgi University Press.
- Möten i mångfaldens skola: interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar* (2010). P. Lahdenperä & H. Lorentz (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Nationalencyklopedin ordbok A-Ö* (2004): utarbetad vid Språkdata Göteborgs universitet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

- Nilsson, Agneta (red.) (2008). *Vi lämnar till skolan det käraste vi har: om samarbete med föräldrar, en relation som utmanar*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- När man krockar: ett handlägningsstöd för socialtjänsten om hedersrelaterat våld och generationskonflikter kring traditioner, seder och bruk* (2008). Uppsala: Länsstyrelsen i Uppsala län.
- Om våld i hederns namn: om våld i hederns namn och om skyldigheten att se och hjälpa utsatta* (2008). 2. Rev uppl. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Oskuld och heder: en undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad – omfattning och karaktär* (2009). Astrid Schlytter, Sara Högdin, Mariet Ghadimi, Åsa Backlund och Devin Rexvid. Institution för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Pearce, Barnett (1994). *Interpersonal communication*. New York: Harper Collings College Publishers Inc.
- Pitt-Rivers, Julian (1965). "Honour and Social Status" in J. G. Peristiany (ed.). *Honour and Shame: The Value of Mediterranean Society*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Regeringsbeslut 2008-06-12 U2006/9049/S*. Uppdrag till Myndigheten för skolutveckling att genomföra jämställdhetsinsatser i skolan.
- Regeringens proposition 1994/95:164*. Jämställdhet mellan kvinnor och män inom utbildningsområdet. Stockholm: Regeringen, 1995.
- Regeringens proposition 2009/10:165: Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Stockholm: Riksdagens tryckeriexpedition, 2 vol.
- Regeringens skrivelse Skr 2008/09:24*. (2008). Egenmakt mot utanförskap: regeringens strategi för integration. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Scheff, Thomas J. (2003). Shame in Self and Society. *Symbolic Interaction*, Vol. 26; 239–262.
- Schlytter, Astrid (2002). *Reaktioner på invandrarflickors gränsöverskridande handlande - särskilt om arrangerade äktenskap*. Stockholm: Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Sen, Purna (2005). 'Crimes of honour', value and meaning In: Welchmann, Lynn & Hossain, Sara (Eds.). 'Honour'. *Crimes, paradigms and violence against women*. London/New York: Zed Books.

- Sjögren, Annick (2006). *Här går gränsen: om integritet och kulturella mönster i Sverige och Medelhavsområdet*. 2. uppl. Mångkulturellt centrum. Stockholm: Dialogos.
- Skolverket (2009a). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elever och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*. Dnr. 2006:2495. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2009b). *Barn- och elevskyddslagen i praktiken: Förskolors, skolors och vuxenutbildningars tillämpning av lagen*. Dnr. 2007:0325. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2008). *Skolverkets pressmeddelande 15 februari 2008: Allt fler skolor kritiserar för att de inte stoppar kränkningar*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2000). *En fördjupad studie om värdegrunden*, Dnr. 2000:1613. Stockholm: Skolverket
- Skårderud, Finn (2001). Tapte ansikter. I: T.Wyller (red.). *Skam: perspektiv på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS.
- SOU 2005:66. Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål: slutbetänkande av Jämställdhetspolitiska utredningen. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 1975:58. Målet är jämställdhet: en svensk rapport med anledning av FN:s kvinnoår, av Elisabet Sandberg: utg. av Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Stafseng, Ola (2001). Ungdommen, skammen og pedagogikken: et kunskaphistorisk riss om skam og socialiseringsidelaer.
- I: T.Wyller (red.). *Skam: perspektiv på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS.
- Starkare än du tror* (2003). Stockholm: Myndigheten för Skolutveckling.
- Statskontoret (2005). *En effektivare jämställdhetspolitik*. Statskontoret 2005:1.
- Vetlesen, Arne Johan (2001). Det er ofrene som skammer seg: en essay om ondskap og skam. I: T.Wyller (red.). *Skam: perspektiv på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS.
- Wikan, Unni (2004). *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.
- Ålund, Aleksandra (1997). *Multikultiungdom: kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.

Österberg, Eva (2005). Heder, hat och förtvivlan. I: K. Johansson (red.). *Hedersmord: tusen år av hederskulturer*. Lund: Historiska media (Lagerbringsbiblioteket).

Statens offentliga utredningar 2010

Kronologisk förteckning

1. Lätt att göra rätt – om förmedling av brottskadestånd. Ju.
2. Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. Ju.
3. Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. M.
4. Allmänna handlingar i elektronisk form – offentlighet och integritet. Ju.
5. Skolgång för alla barn. U.
6. Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010 – utmaningar för slutförvarsprogrammet. M.
7. Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målinriktat arbete på tre samhällsområden. IJ.
8. En myndighet för havs- och vattenmiljö. M.
9. Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. Jo.
10. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.
11. Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet. Ku.
12. I samspel med musiklivet – en ny nationell plattform för musiken. Ku.
13. Upphandling på försvars- och säkerhetsområdet. Fi.
14. Partsinsyn enligt rättegångsbalken. Ju.
15. Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. Ju.
16. Sverige för nyanlända. Värden, välfärdsstat, vardagsliv. IJ.
17. Prissatt vatten? M.
18. En reformerad budgetlag. Fi.
19. Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv. U.
20. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – från strategi till handling för e-förvaltning. Fi.
21. Bättre marknad för tjänstehundar. Jo.
22. Krigets Lagar – centrala dokument om folkrätten under väpnad konflikt, neutralitet, ockupation och fredsinsatser. Fö.
23. Tredje sjösäkerhetspaketet. Klassdirektivet, Klassförordningen, Olycksutredningsdirektivet, IMO:s olycksutredningskod. N.
24. Avtalad upphovsrätt. Ju.
25. Viss översyn av verksamhet och organisation på informationssäkerhetsområdet. Fö.
26. Flyttningsbidrag och unionsrätten. A.
27. Gemensamt ansvar och gränsöverstigande samarbete inom transportforskningen. N.
28. Vändpunkt Sverige – ett ökat intresse för matematik, naturvetenskap, teknik och IKT. U.
29. En ny förvaltningslag. Ju.
30. Tredje inre marknadspaketet för el och naturgas. Fortsatt europeisk harmonisering. N.
31. Första hjälpen i psykisk hälsa. S.
32. Utrikesförvaltning i världsklass. En mer flexibel utrikesrepresentation. UD.
33. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.
34. På väg mot en ny roll – överväganden och förslag om Riksutställningar. Ku.
35. Kunskap som befrielse? En metanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009. U.
36. Svensk forskning om jämställdhet och skola. En bibliografi. U.
37. Sverige för nyanlända utanför flyktingmottagandet. IJ.
38. Muttbrott. Ju.
39. Ny ordning för nationella vaccinationsprogram. S.

40. Cirkulär migration och utveckling – kartläggning av cirkulära rörelsemönster och diskussion om hur migrationens utvecklingspotential kan främjas. Ju.
41. Kompensationstillägg – om ersättning vid försenade utbetalningar. S.
42. Med fiskevård i fokus – en ny fiskevårdslag. Jo.
43. Förundersökningsbegränsning. Ju.
44. Mål och medel – särskilda åtgärder för vissa måltyper i domstol. Ju.
45. Händelseanalyser vid självmord inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Förslag till ny lag. S.
46. Utländsk näringsverksamhet i Sverige. En översyn av lagstiftningen om utländska filialer i ett EU-perspektiv. N.
47. Alkoholkonsumtion, alkoholproblem och sjukfrånvaro – vilka är sambanden? En systematisk litteraturoversikt. S.
48. Multipla hälsoproblem bland personer över 60 år. En systematisk litteraturoversikt om förekomst, konsekvenser och vård. S.
49. Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999–2008. Ju.
50. Försvarmaktens helikopterresurser. Fö.
51. Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker. U.
52. Biologiska faktorer och könsskillnader i skolresultat. Ett diskussionsunderlag för Delegationen för jämställdhet i skolans arbete för analys av bakgrunden till pojkars sämre skolprestationer jämfört med flickors. U.
53. Pojkar och skolan: Ett bakgrundsdokument om "pojkkrisen". Översättning på svenska av engelsk rapport: Boys and School: A Background Paper on the "Boy Crisis". + Engelsk rapport. U.
54. Förbättrad återbetalning av studielån. U.
55. Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. IJ.
56. Innovationsupphandling. N.
57. Effektivare planering av vägar och järnvägar. N.
58. Rehabiliteringsrådets delbetänkande. S.
59. Underhållsskyldighet i internationella situationer – Underhållsförordningen, 2007 års Haagkonvention och 2007 års Haagprotokoll + Bilagedel. Ju.
60. Ett utvidgat skydd mot åldersdiskriminering. IJ.
61. Driftskompatibilitet och enheter som ansvarar för underhåll inom EU:s järnvägssystem. N.
62. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. Under konstruktion – framtidens e-förvaltning. Fi.
63. EU:s direktiv om sanktioner mot arbetsgivare. Ju.
64. "Se de tidiga tecknen" – forskare reflekterar över sju berättelser från förskola och skola. U.
65. Kompetens och ansvar. S.
66. Barns perspektiv på jämställdhet i skola. En kunskapsöversikt. U.
67. I rättan tid? Om ålder och skolstart. U.
68. Ny yttrandefrihetsgrundlag? Yttrandefrihetskommittén presenterar tre modeller. Ju.
69. Förbättrad vinterberedskap inom järnvägen. N.
70. Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter. + Bilagor + Lättläst + Daisy. IJ.
71. Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag. Ju.
72. Folk rätt i väpnad konflikt – svensk tolkning och tillämpning. + Bilaga 7, Svensk manual i humanitär rätt m.m. Fö.
73. Svensk sjöfarts konkurrensförutsättningar. N.
74. Mer innovation ur transportforskning. N.
75. Gymnasial lärlingsutbildning – utbildning för jobb. Erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning. U.
76. Transportstyrelsens databaser på vägtrafikområdet – integritet och effektivitet. N.
77. Sammanläggningar av landsting – övergångsstyre och utjämning. Fi.
78. Fondverksamhet över gränserna. Genomförande av UCITS IV-direktivet. Fi.
79. Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt. U.
80. Skolan och ungdomars psykosociala hälsa. U.
81. En ny biobankslag. S.
82. Trafikverket ICT. N.

83. Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt.
Jämställdhetsarbete i skolan. U.
84. Hedersrelaterad problematik i skolan
– en kunskaps- och forskningsöversikt.
U.

Statens offentliga utredningar 2010

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Lätt att göra rätt
– om förmedling av brottsskadestånd. [1]
- Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. [2]
- Allmänna handlingar i elektronisk form
– offentlighet och integritet. [4]
- Partsinsyn enligt rättegångsbalken. [14]
- Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. [15]
- Avtalad upphovsrätt. [24]
- En ny förvaltningslag. [29]
- Mutbrott. (38)
- Cirkulär migration och utveckling
– kartläggning av cirkulära rörelsemönster och diskussion om hur migrationens utvecklingspotential kan främjas. [40]
- Förundersökningsbegränsning. [43]
- Mål och medel – särskilda åtgärder för vissa måltyper i domstol. [44]
- Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999–2008. [49]
- Underhållsskyldighet i internationella situationer – Underhållsförordningen, 2007 års Haagkonvention och 2007 års Haagprotokoll + Bilagedel. [59]
- EU:s direktiv om sanktioner mot arbetsgivare. [63]
- Ny yttrandefrihetsgrundlag? Yttrandefrihetskommittén presenterar tre modeller. [68]
- Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag. [71]

Utrikesdepartementet

- Utrikesförvaltning i världsklass. En mer flexibel utrikesrepresentation. [32]

Försvarsdepartementet

- Krigets Lagar – centrala dokument om folkrätten under väpnad konflikt, neutralitet, ockupation och fredsinsatser. [22]

- Viss översyn av verksamhet och organisation på informationssäkerhetsområdet. [25]
- Försvarsmaktens helikopterresurser. [50]
- Folkrätt i väpnad konflikt – svensk tolkning och tillämpning. + Bilaga 7, Svensk manual i humanitär rätt m.m. [72]

Socialdepartementet

- Första hjälpen i psykisk hälsa. [31]
- Ny ordning för nationella vaccinationsprogram. [39]
- Kompensationstillägg – om ersättning vid försenade utbetalningar. [41]
- Händelseanalyser vid självmord inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Förslag till ny lag. [45]
- Alkoholkonsumtion, alkoholproblem och sjukfrånvaro – vilka är sambanden? En systematisk litteraturöversikt. [47]
- Multipla hälsoproblem bland personer över 60 år. En systematisk litteraturöversikt om förekomst, konsekvenser och vård. [48]
- Rehabiliteringsrådets delbetänkande. [58]
- Kompetens och ansvar. [65]
- En ny biobankslag. [81]

Finansdepartementet

- Upphandling på försvars- och säkerhetsområdet. [13]
- En reformerad budgetlag. [18]
- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – från strategi till handling för e-förvaltning. [20]
- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. Under konstruktion – framtidens e-förvaltning. [62]
- Sammanläggningar av landsting – övergångsstyre och utjämning. [77]
- Fondverksamhet över gränserna. Genomförande av UCITS IV-direktivet. [78]

Utbildningsdepartementet

- Skolgång för alla barn. [5]
- Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [10]
- Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv. [19]
- Vändpunkt Sverige – ett ökat intresse för matematik, naturvetenskap, teknik och IKT. [28]
- Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [33]
- Kunskap som befrielse? En metaanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009. [35]
- Svensk forskning om jämställdhet och skola. En bibliografi. [36]
- Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker. [51]
- Biologiska faktorer och könsskillnader i skolresultat. Ett diskussionsunderlag för Delegationen för jämställdhet i skolans arbete för analys av bakgrunden till pojkar sämre skolprestationer jämfört med flickors. [52]
- Pojkar och skolan: Ett bakgrundsdokument om pojkkrisen. Översättning på svenska av engelsk rapport: Boys and School: A Backgroundpaper on the "Boy Crisis". + Engelsk rapport. [53]
- Förbättrad återbetalning av studieskulder. [54]
- "Se de tidiga tecknen"
– forskare reflekterar över sju berättelser från förskola och skola. [64]
- Barns perspektiv på jämställdhet i skola. En kunskapsöversikt. [66]
- I rättan tid? Om ålder och skolstart. [67]
- Gymnasial lärlingsutbildning
– utbildning för jobb. Erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning. [75]
- Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt. [79]
- Skolan och ungdomars psykosociala hälsa. [80]
- Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan. [83]
- Hedersrelaterad problematik i skolan
– en kunskaps- och forskningsöversikt. [84]

Jordbruksdepartementet

- Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. [9]
- Bättre marknad för tjänstehundar. [21]
- Med fiskevård i fokus – en ny fiskevårdslag. [42]

Miljödepartementet

- Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. [3]
- Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010 – utmaningar för slutförvarsprogrammet. [6]
- En myndighet för havs- och vattenmiljö. [8]
- Prissatt vatten? [17]

Näringsdepartementet

- Tredje sjösäkerhetspaketet. Klassdirektivet, Klassförordningen, Olycksutredningsdirektivet, IMO:s olycksutredningskod. [23]
- Gemensamt ansvar och gränsöverstigande samarbete inom transportforskningen. [27]
- Tredje inre marknadspaketet för el och naturgas. Fortsatt europeisk harmonisering. [30]
- Utländsk näringsverksamhet i Sverige.
En översyn av lagstiftningen om utländska filialer i ett EU-perspektiv. [46]
- Innovationsupphandling. [56]
- Effektivare planering av vägar och järnvägar. [57]
- Driftskompatibilitet och enheter som ansvarar för underhåll inom EU:s järnvägssystem. [61]
- Förbättrad vinterberedskap inom järnvägen. [69]
- Svensk sjöfarts konkurrensförutsättningar [73]
- Mer innovation ur transportforskning. [74]
- Transportstyrelsens databaser på vägtrafikområdet – integritet och effektivitet. [76]
- Trafikverket ICT. [82]
- ## Integrations- och jämställdhetsdepartementet
-
- Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målriktat arbete på tre samhällsområden. [7]
- Sverige för nyanlända. Värden, välfärdsstat, vardagsliv. [16]

Sverige för nyanlända utanför flyktingmottandet. [37]

Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. [55]

Ett utvidgat skydd mot åldersdiskriminering. [60]

Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter. + Bilagor + Lättläst + Daisy. [70]

Kulturdepartementet

Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet. [11]

I samspel med musiklivet – en ny nationell plattform för musiken. [12]

På väg mot en ny roll – överväganden och förslag om Riksutställningar. [34]

Arbetsmarknadsdepartementet

Flyttningsbidrag och unionsrätten. [26]